

Yesse door de eeuwen heen

A.M.E. Bos

HALENER *Historische* **LEKEN** 20

Uitgeverij Boomker Haren / Uitgeverij Knoop Haren

Inhoud

3	Inleiding
4	Speuren naar sporen van Yesse
10	Yesse, een cisterciënzer vrouwenklooster
20	Cisterciënzer vrouwenkloosters
25	De architectuur en het grondplan van de Cisterciënzer kloosters
37	Bezittingen en middelen van bestaan
47	De status van het klooster Yesse, de plaats in de Cisterciënzer orde
50	Culturele en religieuze betekenis
53	De achteruitgang en modernisering van het kloosterwezen in de late middeleeuwen
55	De 16de eeuw: Yesse verwickeld in strijd en geweld rond Groningen
59	Na afloop van de kloostertijd
60	Stichting bezoekerscentrum Klooster Yesse
61	Literatuurlijst
63	Verklarende woordenlijst

Boven:
Op veel plaatsen in en rond Essen is heden ten dage nog hop te vinden.

Rechts:
Het kloosterterrein vanuit de noordoostelijke hoek. Duidelijk is te zien dat het terrein oploopt. Op de foto de afsplitsing van de vroegere vaarroute vanaf de kloostergracht richting de Hunze.

Inleiding

Op de plek van het huidige buurtschap Essen, gelegen aan de noordkant van de gemeente Haren tegen de grens van de stad Groningen, heeft van 1215 tot 1594 het klooster Yesse (ook wel Jesse of Essen) gestaan. Het was een Cisterciënzer vrouwenklooster, waar meisjes en vrouwen uit gegoede stad-Groninger families en dochters uit de meer aanzienlijke boerenfamilies uit de omgeving intraden. Nog altijd kan men in en rond Essen sporen van dit klooster herkennen, zoals de kloostergracht en verhogingen in het landschap, om maar niet te spreken van al het puin dat de bewoners tot op de dag van vandaag in hun tuinen vinden. Ook het veelvuldig voorkomen van hop in Essen en omgeving wordt door velen gerelateerd aan het klooster, waar men in het algemeen (licht alcoholisch) bier dronk in plaats van water. Tot 1973 kon men zelfs nog een laatste woning vinden waarin bovengronds 'kloostermoppen' waren verwerkt, de grote bakstenen waarvan de kloosterlingen hun stenen gebouwen optrokken. In de naam Essen blijft de herinnering aan dit niet onaanzienlijke klooster voortleven.

Een deel van het materiaal in dit boek is verkregen uit het bodemonderzoek, dat in juli en november 2010 is uitgevoerd. Dit was een onderdeel van het Participatieproject Klooster Essen, waarin de provincie Groningen, de gemeente Haren en de Stichting Bezoekerscentrum Klooster Yesse samenwerkten. Doel was om inzicht te krijgen in de toestand van het bodemarchief van het voormalige kloosterterrein, zodat daarop een vorm van beheer is af te stemmen, conform de wet Archeologische Monumentenzorg, de WMAZ. Het bodemonderzoek is uitgevoerd door RAAP Archeologisch Adviesbureau. De resultaten zijn neergelegd in een rapport door drs. B.I. van Hoof, 'Plangebied klooster Yesse te Essen, Gemeente Haren, Archeologisch vooronderzoek: een proefsleuvenonderzoek'.

De buurtbewoners hebben hierbij actief meegedacht over de plaatsbepaling van de graafwerkzaamheden op basis van hun eigen kennis over de toestand van de bodem, de archeologen hebben met hun kennis van zaken gebruik gemaakt van deze informatie. Prof. Dr. H.A. Groenendijk, provinciaal archeoloog van Groningen leidde het onderzoek. De resultaten die zijn opgenomen in dit boek, zijn verwoord door Groenendijk en verwerkt in de tekst.

Annemiek Bos

Speuren naar sporen van Yesse

Overzicht van het kloosterterrein vanuit zuidelijke richting. Aerophoto Eelde, 2000. Het terrein is zichtbaar als de rechthoek binnen de praktisch volledig intacte kloostergracht.

Hoe komen we heden ten dage aan informatie over Yesse?

Hoewel er bovengronds geen resten van de kloostergebouwen van Yesse zijn overgebleven, zijn er voor degene die weet waar op te letten ook met het blote oog wel 'sporen' van het klooster zichtbaar in het landschap. Genoemd is al de gracht rond het kloosterterrein, als meest opvallende herinnering. Midden op dit terrein is duidelijk een verhoging waar te nemen, de plek waar kloosters hun kerken bouwden. En voor wie het weet zijn in de omgeving ook nog delen van vroegere waterlopen zichtbaar die ooit, lang geleden, door kloosterlingen bevaren zijn geweest. Verschillende namen van huizen in de omgeving verwijzen naar het klooster, ook al zijn deze van later datum. Bovendien dateren verschillende veldnamen uit de kloostertijd.

De gegraven proefsleuven hebben veel meer van de ondergrondse sporen in het terrein laten zien. Deze nieuwe gegevens hebben tot soms verrassende conclusies geleid.

Hiernaast kunnen we terugvallen op de in de loop der eeuwen verschenen kaarten en teksten om meer te weten te komen over het kloosterleven binnen en buiten de gracht.

Hierna volgen de belangrijkste bronnen waar gebruik van is gemaakt.

Yesse op de kaart

De oudste kaarten, uit de kloostertijd

De oudste kaart waarop voor zover bekend klooster Essen staat afgebeeld is die van Friesland ('Phrisia') van Jacob van Deventer uit 1545. Deze kaart komt voor in "Groninga Dominium" van Piet van Wijk Op p. 21 een uitsnede met het silhouet van Essen dat om comparatieve redenen redelijk betrouwbaar moet worden geacht, ook omdat Van Deventer zelf het hele gebied heeft bezocht.

Uit 1568 dateert een afbeelding in een atlas van Pierre le Poivre, waarop ook Essen met naam wordt aangegeven. Het is echter moeilijk om op deze afbeelding kloostergebouwen en de situering ervan te herkennen. Het is een militaire 'schets', waar mogelijk niet uitgevoerde plannen op aangegeven staan. Hoewel deze kaart niet betrouwbaar is, is deze interessant, omdat ook hier weer blijkt dat kloosters, ook Yesse, als mogelijk militair strategische bolwerken gezien werden, zeker in de rumoerige 16de eeuw.

Detail kaart van Friesland van Jacob van Deventer uit 1545.

In 'Wilhelm en Maurits van Nassau, princen van Oragnien, haer leven en bedrijf of 't begin en voortgang der Nederlandsche oorlogen. Vervatende een waerachtigh verhael aller belegheringhen ende victorien, daer de Ho. Mog. Heeren Staten der Vereenighde Nederlanden, onder hun wijze regeeringe te water en te lande, door Godes zegen mede verrijckt zijn' komt een tekening voor van het beleg van Groningen in 1594 en de opstelling van de troepen van Prins Maurits ten zuiden van de stad. Rechts onderin is een deel van een terrein te zien dat vermoedelijk Essen is. Ook op een vergelijkbare afbeelding van Bartholomeus Willemsz (zie

Deel van de kaart van Pierre Le Poivre.

afbeelding pagina xxx) haalt Essen nog iets meer naar voren. Te zien is de noordelijke helft van een terrein dat qua vorm overeenkomt met dat van het kloosterrein, met een uitgang naar het noorden met een poortgebouw; op het terrein staat een gebouw met een toren. De vorm van de toren maakt mede aannemelijk dat dit kaartje inderdaad Yesse betreft. Met name Groninger borgen werden in deze tijd op een andere manier, met een L-vorm, aangegeven, wat volgens historicus R.A. van Itersen de mogelijkheid van bijvoorbeeld de Coendersborg uitsluit.

Detail van een kaart door Henricus Teysinga, uit 1732. Hierop staat Essen ook nu nog zeer herkenbaar afgebeeld, wegen en de kloostergracht zijn anno 2014 nog op exact dezelfde plek zichtbaar.

De kaarten van Teysinga, 1732

Voor wie zich een beeld wil vormen van de voormalige kloostergebieden in de provincie Groningen, bieden de kaarten van Teysinga in M. Schroor, Atlas der Provinciëlanden van Groningen, 1722-1736, een goed houvast. Als direct gevolg van de Reductie kwamen de kloosterbezittingen vanaf 1594 in handen van het gewest Stad en Lande. Rond 1700 kreeg dit gewest (provincie) het echter door verschillende oorzaken financieel moeilijk en zou verkoop van landerijen overwegen. Voor het zover was, liet zij o.a. Henricus Teysinga als gekwalificeerde landmeter een inventarisatie maken van de eigendommen, de pachters en de stand van zaken met betrekking tot de diverse betalingen. De gebieden rond Middelstum en ten zuidoosten van Hoogezand geeft hij niet aan als bezit van Yesse.

De kaarten van Siemens

Siemens heeft de kloostergebieden in het midden van de 20ste eeuw opnieuw zichtbaar gemaakt, maar nu hun totale eigendommen, dus ook buiten de provincie Groningen. Hierop wordt ook zichtbaar hoeveel grondgebied Yesse in totaal

heeft gehad. Siemens schrijft echter Kropswolde niet aan Essen toe, maar aan Aduard. Gezien de zeggenschap van Yesse over dit gebied, die blijkt uit oorkonden, is dit opmerkelijk.

Hedendaagse kaarten

Hoogtekaarten

Op hoogtekaarten uit onze tijd is binnen het voormalige kloosterterrein duidelijk een verhoging te onderscheiden. Dit moet een oorspronkelijk, natuurlijk zandeland geweest zijn zoals er meer voorkwamen aan de voet van de Hondsrug. Dit was waarschijnlijk een belangrijke omstandigheid voor de eerste vestiging in Essen, naast de aanwezigheid van de rivier de Hunze in de nabije omgeving, stelt Groenendijk. Het hoogste punt bevindt zich bij benadering midden op het terrein en is ongeveer twee en halve meter boven NAP (Groenendijk 2010: 2,35 m). Op het kloosterterrein zijn nog opvallende lijnen in het landschap te zien die waarschijnlijk op natuurlijke wijze zijn ontstaan en niet geëgaliseerd. (Groenendijk)

In 1890 schreef Prof. Dr. J. Reitsma in zijn artikel 'De abdij Essen' in de Groningsche Volksalmanak, dat de laatste resten van het klooster in dat jaar werden opgeruimd. In deze tijd was het terrein bijna geheel in bouwakkers veranderd. Tot in de late jaren van de 20e eeuw waren er tuinbouwers en (vee)boeren te vinden in Essen. Heden ten dage rest één boer en is er voornamelijk weiland te zien, hoewel in de omgeving stad en industrie oprukken..

Veldnamen in Essen. Ook hier zien we de vorm van het huidige kloosterterrein nog intact. De veldnamen geven inzicht in het gebruik van bepaalde plekken, niet steeds is zeker uit welke tijd ze stammen.

Veldnamen

In de Groninger Archieven bevinden zich twee kaarten van Essen en omgeving waarop veldnamen zijn aangetekend, beide uit de zogenoemde collectie Wieringa. De Bodemkundige J. Wieringa verzamelde in de tweede helft van de vorige eeuw veldnamen, onder meer in de gemeentes Groningen en Haren. De veldnamen rond Essen zijn hieronder geprojecteerd op de eerste kadasterkaart van omstreeks 1825, zoals het Historisch Geografisch Informatiesysteem, HisGis, die ons biedt. Harry Perton, historicus werkzaam bij de Groninger Archieven, heeft deze kaart op Groninganus.wordpress.com gepubliceerd en er een toelichting op gegeven, die hier deels is overgenomen.

Centraal op het kaartje, dat op het noorden gericht is, staat de 'Olde Hof', het kloosterterrein, zoals dat nu nog zichtbaar is. Daaromheen staan namen die in principe voor zich spreken.

De 'Kooikampen' verwijzen naar een eendenkooi, hier zou Yesse zijn eendenkooi gehad hebben, langs de huidige Noorderzanddijk. Interessant is een wat hoger gelegen strook grond tussen de Noorder- en de Zuiderkampen. Van west naar oost zien we daar staan: 'Roggenstukkies', 'Ruivenstukkies' en 'Kloes'. Op de 'Roggenstukkies' zal ooit rogge verbouwd zijn en op het 'Ruivenstukkies' de beroemde 'Hoarender' knollen, 'ruiven' of 'roefies'. Deze kleine gele herfstknolraapjes golden in het Groningse ooit als een delicatessen.

Afgaande op de veldnaam 'Kloes' (ook 'Kloese'), heeft er achterop het terrein van het klooster Essen een kluizenaar of kluizenares verbleven. In Noord-Nederland maakte de reformatie in 1594 een eind aan het kluizenarswezen, waarmee deze naam in elk geval wel gerelateerd mag worden aan het klooster.

Overige bronnen voor de geschiedenis van klooster Yesse

Kloosterkronieken

Cisterciënzer kloosters hielden niet allemaal systematisch en gedurende de hele kloosterperiode een kroniek bij. Het dagelijkse leven werd bepaald door de kloosterregel, de Regel van Benedictus. Gebruikelijk was met name de afwijkingen hiervan te noteren. Of er van Yesse een kroniek is geschreven is niet bekend.

De abtenkroniek van Aduard werd pas vanaf ongeveer het jaar 1500 geschreven en verhaalt van de geschiedenis achteraf. Hierin komt Yesse diverse malen voor. Deze kroniek werd ternauwernood gered bij de verwoestende brand van 1580, waarbij de hele verdere bibliotheek is vernietigd.

Rond 1420 sloot Yesse zich aan bij de Colligatie van Sibculo, bij Hardenberg. In de archieven van het klooster 'Galileo Major' kunnen beperkt gegevens over Yesse worden gevonden.

Tekst op een monument voor de cisterciënzer monnik Caesarius, op het terrein van klooster Heisterbach, nabij Bonn.

Caesarius van Heisterbach: Dialogus Miraculorum (afb. 9)

Abt Henricus van Heisterbach reisde als visitator langs diverse kloosters in Frisia. Hij deed rond 1222 ook Yesse enkele malen aan, getuige de berichten van Caesarius die zijn abt als schrijver begeleidde.

J. van Moolenbroek beschrijft in zijn boek 'Mirakels historisch' dat de 'Dialogus Miraculorum' een authentieke bron is uit de kloosterperiode zelf. In 746 kapitels (hoofdstukken) schreef Caesarius eigenlijk een leerboek voor novicen, waar hij bijna vijf jaren aan werkte. Door religieuze teksten, vooral 'mirakels' of wonderen met een uitleg in verhalenvorm op te stellen,

worden zij begrijpelijk voor iedereen. Caesarius sprak ook regelmatig met 'gewone' kloosterlingen en niet alleen met de abten, waardoor hij ook nu nog ons een kijkje achter de kloosterschermen biedt. Ook in Yesse noteerde Caesarius wonderverhalen, die later in dit boek worden beschreven.

Oorkonden

In de Groninger en Drentse Archieven bevindt zich een groot aantal zogenoemde 'oorkonden' ('men deed kond van iets') van allerlei kloosters in deze gebieden. Sinds enige jaren zijn de kloosteroorkonden gedigitaliseerd en te vinden op www.Cartago.nl. Hierin bevinden zich in juni 2014 onder het toponiem 'Essen' 88 die direct onder deze naam zijn ingedeeld. Daarnaast zijn er nog meer terug te vinden waarin Essen een rol speelt in transacties met andere kloosters, zoals Selwerd, Aduard en Assen. Maar ook bijvoorbeeld tussen Dilgt en Yesse blijken transacties plaats te hebben gehad die vastgelegd zijn. In deze oorkonden worden vaak grondgebieden genoemd en beschreven die daardoor ook nu nog wel terug te vinden zijn.

Enkele vondsten van de her Seffinga, nu te zien in het Bezoekers-centrum in Essen.

Archeologische vondsten op het terrein van Yesse

Sinds 1945 is door de heer Bouwe Seffinga, oud bewoner van Essen, op eigen initiatief archeologisch materiaal verzameld, dat echter niet gedocumenteerd is naar vindplaats of relaties met andere vondsten. Hierdoor zijn geen verbanden te leggen en is interpretatie amper mogelijk. Wel vormt het geheel een mooie doorsnede van materiaal uit de kloosterperiode, vindt Groenendijk.

Deze vondsten zijn te zien in het Bezoekerscentrum Klooster Yesse. In 2010 is op initiatief van de Provincie Groningen door middel van het graven van proefsleuven meer inzicht verkregen in het huidige bodemarchief. De hierbij in de bodem gevonden materialen zijn na afronding van het onderzoek door bureau RAAP ondergebracht bij het Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis.

Yesse in Rome

In 'Friesische Papsturkunden aus dem Vatikanischen Archive zu Rom' herausgegeben von Dr. Heinrich Reimers, im Auftrag des Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid en Taalkunde te Leeuwarden (1908), komt een oorkonde voor waaruit duidelijk blijkt dat Yesse (Essen) halverwege de 15e eeuw in het Vaticaan bekend was. In een van de oorkonden geeft paus Nicolaas V op 2 maart 1447 de abt van Tedingen bij Leer, opdracht om de Cisterciënzer monnik Johannes Peckelsen als abt in het benedictijner klooster Smalle Ee (Fr.) te

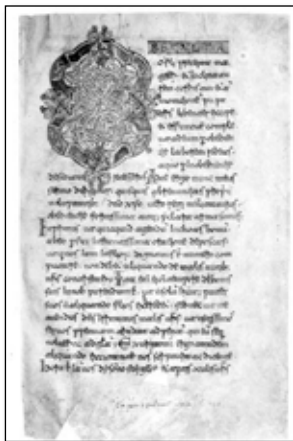
introduceren en aan te stellen.

In één zin wordt de achtergrond van deze Johannes aangehaald: "(...) Johannis Peckelsen monachi monasterii in Essen Cisterciensis Ordinis dicte Trajectensis diocesis (...)" oftewel Johan Peckelsen was monnik in het Esser cisterciënzer klooster, vallend onder het bisdom Utrecht. In het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek wordt nog vermeld dat Johannes biechtvader was in Essen. Zo zorgde Johannes Peckelsen er voor dat door dit document het klooster Yesse 'in Vaticanum' bekend werd. (Reg. Lat. 435, fol 249 v.)

Yesse, een cisterciënzer vrouwenklooster

De Heilige Benedictus van Nursia (480–547).

Pagina uit de Regel van Benedictus, de Regula Benedictini. Deze wordt bewaard in het klooster op de Montecassino.

Algemeen

Het klooster in Essen was een cisterciënzer vrouwenklooster. Wat betekent dit? Om iets te begrijpen van de kloosterorde en het kloosterleven volgt hier een kort overzicht van de ontwikkeling van de cisterciënzer orde voordat Yesse gesticht werd. In onze christelijke westerse wereld kennen we de Rooms Katholieke kloosters. Deze zijn onderverdeeld in verschillende orden, waar in dit boek niet verder op ingegaan wordt.

De heilige Benedictus en zijn Regel

De cisterciënzer orde ontstond rond 1100 vanuit de benedictijner orde, die haar naam heeft ontleend aan de heilige Benedictus van Nursia († 547). Deze ontwikkelde monnik schreef in het jaar 534 zijn 'Regel van Benedictus', waarin hij uitputtend het leven van de monniken zoals hij dit voor zich zag heeft uitgewerkt.

De essentie van deze Regel komt op het volgende neer: "Leef samen in goede harmonie, wees één van hart en geest in God, want dat is het doel waarin jullie samenkomen. Noem niets jouw eigendom, houd alles in gemeenschap". Dit laat zich samenvatten in de woorden "gehoorzaamheid, kuisheid en armoede".

De Regel blonk uit door het evenwicht tussen gebeden arbeid, gehoorzaamheid en initiatief, gezonde voeding en matigheid en vormt ook nu nog de basis van het kloosterleven van de benedictijnen, de cisterciënzers en de trappisten.

In de lange kloostergeschiedenis kwamen steeds perioden voor waarin de kloosterlingen zich meer of minder goed hielden aan hun Regel. Vaak ging dit gelijk op met de welvaart van die periode. Dit leidde er toe dat in een periode van vernieuwing de cisterciënzer orde ontstond.

Hoe de Cisterciënzer orde begon

Rond 1100, tijdens een van deze periodes van wijd verbreide normvervaging ten aanzien van de naleving van de Regel, stond een jonge monnik op die terug wilde naar de basis. Robertus van Molesme bracht, na een lange tijd van zoeken naar een zuivere naleving van de Regel en pogingen tot hervorming van het kloosterleven, een aantal heremieten bijeen in een nieuwe abdij in Molesme, waar zij 15 jaren in ascese

De leefwijze van Cisterciënzers

De leefwijze van de monniken en nonnen was als gemeld gebaseerd op de Regel van Benedictus. Het geestelijk leven stond centraal, een leven van toewijding, van gezamenlijkheid en gehoorzaamheid, van individuele armoede, van kuisheid naar lichaam en geest en van 'stabilitas loci': men mocht het terrein niet verlaten, tenzij het klooster of de orde daarom vroeg. Men leefde op het ritme van de zeven

gebedsdiensten per dag, te beginnen midden in de nacht en te eindigen 's-avonds voor het slapen gaan. Daartussen konden de koormonniken nog licht werk doen op het terrein.

Voor kloosterzusters gold in principe hetzelfde. Vanuit Essen werd het meeste werk gedaan en handel gedreven door de lekenbroeders. Bij de opgravingen zijn vondsten gedaan die bevestigen dat de Yesser zusters niet in armoede leefden.

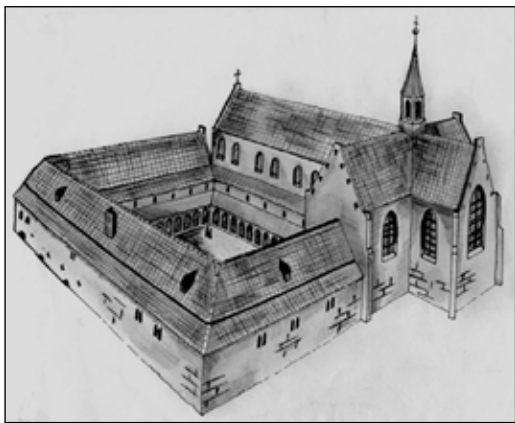
doorbrachten en de deugd van het handwerk ontdekten. Toen ook dit klooster ten onder dreigde te gaan aan een te grote goedgeefsheid van de leenheren, verliet Robertus gesteund door twee anderen Molesme om zich te vestigen in Citeaux, bij Dijon. Na nog vele moeilijkheden werd de Cisterciënzer orde officieel gesticht op 21 maart 1098. Citeaux werd de naamgever van de nieuwe orde: het Latijnse 'cistercium' betekent 'bron'. In 1113 kwam een voor de orde belangrijk man in beeld, Bernardus van Fontaine. Hij bleek een buitengewoon ontwikkeld en spreekvaardig man, die abt werd van een van de vier dochterkloosters van Citeaux: Clairvaux. Hij zou onder de naam Bernardus van Clairvaux de orde groot maken, daarnaast had hij grote politieke invloed. Het Friese klooster Claercamp ontleende haar naam aan het klooster Clairvaux. In onze streken leeft de naam van Bernardus voort in de Bernardusabdij, het klooster van Aduard.

Visitatie

De Cisterciënzer orde is de sterkst georganiseerde kloosterorde die we gekend hebben. De dochterkloosters van Citeaux kregen zelf ook elk weer een lange rij dochters. Yesse viel evenals alle Friese Cisterciënzer kloosters onder Clairvaux. Ieder klooster had via deze lijnen een visiterend (mannen)klooster. Visitatie was bedoeld als een manier om de naleving van de Regel van Benedictus te controleren. Daarbij had dit visitatiesysteem ook de functie van kennisoverdracht.

Op een lijst van het klooster Clairvaux uit de 15e eeuw, komt de Abbaye de Yessé ou Essen, dioc. de Groningue, voor als een van de vrouwenkloosters waarvan de abt van Clairvaux de vader-abt was. Ook in twee latere lijsten komt Yesse voor als een klooster dat direct onder Clairvaux valt. De vader-abt had enkele belangrijke taken die ook direct voor Yesse golden: hij was voorzitter bij de abdisverkiezingen, hij werd ingeschakeld bij conflictsituaties en hij had visitatierecht. In de praktijk konden deze taken door het Generaal Kapittel worden opgedragen aan een abt die minder ver hoefde te reizen om ze uit te voeren, zoals mag blijken uit de visitaties van Yesse door de abt van Heisterbach. In 1249 werd de

Impressie van het voormalig klooster Galileo Major te Sibculo, bij Hardenberg.

visitatie van Yesse overgenomen door Aduard.

In 1423 werd Yesse opgenomen in de Colligatie van Sibculo, waarmee dit klooster de leiding en visitatie verkreeg. Vanaf dit moment is Abt Boingius pater immediatus (vader-abt) van Yesse. Na diens overlijden nemen de priors van Sibculo dit over. De Colligatie wilde geen onderscheid maken in status van de aangesloten kloosters en kende daarom alleen priorijen, geen abdijen. Ook Yesse kreeg hierdoor feitelijk de status van priorij terug. De abdis zou zich echter tot het einde van de kloostertijd zo blijven noemen, maar zal niet de bevoegdheden gehad hebben die bij haar titel pasten, enige welstand blijkt ook uit de vondsten (2010) die hierna besproken worden.

Enkele 'luxe' vondsten

Keuken- en tafelgerei

Voorwerpen die in het dagelijks leven gebruikt werden zijn selectief bewaard gebleven. Gebruiksvoorwerpen van hout eindigden na te zijn afgedankt vaak in de kachel. Aardewerk blijft langer herkenbaar en een aantal potscherven herinnert aan kook- en drinkgerei uit de kloostertijd. Kogelpotten, bestemd voor de voedselbereiding, hoorden in de keuken thuis werden regionaal, soms lokaal, geproduceerd. Het luxere vaatwerk zoals kannen en drinkbekers was in Yesse goed vertegenwoordigd en is gemakkelijk te onderscheiden van het eenvoudige kookgerei door de hoge technische kwaliteit. Het werd geïmporteerd uit het Rijnland en omstreken en kwam via regionale markten terecht bij de gebruikers. In Yesse vinden we het zogenaamde (proto)steengoed vanaf 1250/60 tot in de vroege 14e eeuw. De kloosterzusters konden zich wat permitteren, want in het geheel aan teruggevonden potten bedraagt het aandeel steengoed maar liefst 60%. Dat is veel vergeleken met het aandeel importwaar dat bijvoorbeeld bij opgravingen van steenhuisen uit diezelfde tijd aan het licht komt.

Bij de door Seffinga op zijn erf gevonden en bewaarde vondsten zitten verschillende delen zoals voetfragmenten en oren van steengoedkannen uit het Rijnland, gedateerd in de 13e en 14e eeuw.

Metalen voorwerpen

Onder de metalen voorwerpen vallen fragmenten van boeksluitingen en beslagstukken. Zulke vondsten zijn natuurlijk te verwachten in een klooster. Een sleuteltje van brons is ook in de liturgische hoek te plaatsen.

Boven:
Voet van een
steengoedkan uit de
greppel aan de
binnenzijde van de
gracht, dus zeker
door de klooster-
lingen gebruikt.

Links-onder:
Sleuteltje

Rechts-onder:
Zilveren penning.

Uit de 13e eeuw dateert een sterk gesleten zilveren penning, de beelddenaar hierop zweemt naar een grafelijke muntslag. De 13e eeuw ziet een opleving van de muntslag die door de bisschoppen wordt geïnitieerd. De grafelijke muntslag is te beschouwen als een reactie daarop.

Yesse, een vrouwenklooster

Yesse was een zelfstandig vrouwenklooster: het deelde noch een gebouw, noch de leiding met een mannenklooster. Oorspronkelijk stond de Orde alleen mannenkloosters toe, maar toen ook vrouwen belangstelling voor het kloosterleven bleken te hebben, werden zij met moeite toegelaten en ontstonden dubbelkloosters. In eerste instantie leefden de vrouwen vaak onder één dak met mannen, maar hieruit ontstonden begrijpelijke moeilijkheden. In de hierop volgende fase kregen vrouwen eigen behuizingen in de buurt van een mannenklooster en was de abt van het mannenklooster eindverantwoordelijk voor beiden. Hij nam in elk geval die taken over die een priorin of abdis als vrouw niet mocht vervullen. Ook was een priester nodig voor de aan mannen voorbehouden handelingen tijdens de mis.

Na verloop van tijd waren er vrouwen die vonden dat ze wel zelf een klooster konden besturen. Zij stichtten aanvankelijk kloosters zonder toestemming van het Generaal Kapittel (GK), het hoogste besluitvormende orgaan van de Orde. Als reactie besloot het GK dat vanaf 1212 zelfstandige vrouwenkloosters gesticht mochten worden. Hierop nam hun aantal echter zo snel toe dat dit besluit na tien jaar weer werd ingetrokken. Men was enerzijds bang voor verarmde kloosters doordat ook minder vermogende vrouwen wensten in te treden, anderzijds kon men onvoldoende mankracht vinden om al deze kloosters regelmatig te bezoeken. Yesse is precies in deze periode gesticht en heeft nooit onder direct bestuur van een abt gestaan, hetgeen gezien het voorgaande betrekkelijk uniek is.

De naam Essen

Waar de naam Essen vandaan komt, is een weerkerend punt van discussie. Twee verklaringen strijden om de voorrang: Essen is een verbastering van de kloosternaam Yesse en Essen is een archaïsche nederzettingsnaam, verwijzend naar een complex oud bouwland in gemeenschappelijk eigendom van een nederzetting (een 'es'). De naam Yesse of Jesse en Yessen kwam al voor in 13de en vroeg 14de eeuwse oorkonden en bleef voortleven, ondanks dat ook de naam Essen vanaf het eind van de 14de eeuw in de schriftelijke bronnen werd gebruikt. Deze benamingen liggen wat de klank betreft dicht bij elkaar. Verwijzingen naar de bodemgesteldheid, zoals hier 'es', zijn niet ongebruikelijk voor plaatsnamen op de Hondsrug, denk maar aan 'haar' (zandige heuvelrug) voor Haren en 'laar' (bosachtig, moerassig terrein) voor Noordlaren. Ook Dilgt dat is afgeleid van 'tilgen', dat verbouwen of opkweken betekent, verwijst naar een oude veldsituatie. Maar aangezien Yesse/Jesse de vroegst vermelde vorm is, die eveneens wordt gebezigd in de laat-15e-eeuwse abtenkroniek van Aduard, ligt een Bijbelse oorsprong voor de kloosternaam toch het meest voor de hand. In de tekst van Groenendijk & Woldring werd een verwijzing naar Yesse, de vader van Koning David,

voor een vrouwenklooster nog onwaarschijnlijk geacht. Dr. R.W.M. van Schaik, universitair docent geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen stelt dat de nadrukkelijke Mariaverering te Yesse dit argument echter ontkracht. Van Moolenbroek stelt dat “de naam Jesse wijst op Maria als patrones, zoals het een Cisterciënzer klooster betaamt”.

Jesse (Jesse) wordt
wijd en zijd vereerd,
getuige deze
afbeelding in de Dom
van Monreale (1174),
Sicilië.

Een nieuw element in de discussie is de vaststelling dat het klooster is gesticht op bestaand akkerland. De dikke humuslaag onder het klooster vertoont bodemkundig sterke gelijkenis met de essen op de Hondsrug. Gelet op de omvang van het akkercomplex zal het gehucht slechts een of enkele boerderijen hebben omvat. Was dit gehucht al bij naam bekend, dan is het niet onmogelijk dat die naam doorklinkt in de kloosternaam Yesse(n). Volgens Van Dale is een es het aaneengesloten bouwland rondom een dorp en komt het woord al in bronnen voor in de

eerste helft van de 14de eeuw. Anderen dateren de es als bodemkundig verschijnsel, ontstaan door plaggenbemesting, pas aan het einde van de middeleeuwen en in de vroegmoderne tijd. Prof. dr. ing. M. Spek, hoogleraar landschapsgeschiedenis RuG, dateert essen die zijn ontstaan als gevolg van plaggenbemesting pas aan het einde van de middeleeuwen/ het begin van de moderne tijd. In Essen is vermoedelijk sprake van een andere ontstaanswijze maar dat werpt de vraag op of de naam ‘es’ al vóór de kloosterstichting van 1215 in zwang kan zijn geweest.

Leven in Essen vóór de stichting van het klooster

Essen moest ouder zijn dan het Cisterciënzer klooster Yesse. Inmiddels weten we zeker dat Essen al vier eeuwen een boerenbedrijf is als het klooster Yesse wordt gesticht. Dat dit klopt blijkt tijdens het bodemonderzoek in 2010, als van onder de puinrijke laag uit de kloosterperiode een donkergrijze grondlaag tevoorschijn komt. Deze 60 tot 80 cm dikke, humeuze laag onderscheidt zich duidelijk van het pakket daarboven en wordt al spoedig voor oud akkerland aangezien.

Terwijl de bovengrond veel puin en mortelresten van kloostergebouwen bevat, is de humeuze laag daaronder opmerkelijk homogeen en ‘schoon’. Zo schoon, dat deze laag nauwelijks vondsten prijs geeft die ons informatie geven over de periode waarin deze is ontstaan.

Om meer informatie over deze laag te verkrijgen is vervolgens laboratoriumonderzoek naar het karakter ervan uitgevoerd. Onder de microscoop bleek het vermoeden van

Esgrond onder het
kloosterpuin, teken
van bewoning voor
de kloostertijd.

oud akkerland juist te zijn. De humeuze laag bevatte nog stuifmeelkorrels van cultuurgewassen, zoals Groenendijk en Woldring melden in hun artikel 'Yesse's voorganger: oud akkerland onder oud kloosterterrein in Essen'. De stuifmeelkorrels zijn bewaard gebleven doordat de akkerlaag sinds de kloosterstichting afgesloten is geraakt van de lucht. Graan, dat wil zeggen tarwe of gerst, dat is moeilijk uit te maken, en kruisbloemigen domineren in deze laag. Boekweit en rogge ontbreken nog. Kruisbloemigen wijzen hier vanwege de hoge percentages in de richting van een teelt, een verbouw met een bepaald doel. Te denken valt aan oliehoudende zaden. Om een vergelijking te kunnen maken met de cultuurgewassen uit de latere kloostertijd is een controlemeting verricht op een plek die zeker tot het klooster te rekenen is, namelijk een greppel achter een zandwal aan de binnenzijde van de noordelijke kloostergracht. Op de bodem van de greppel was nog een venige laag aanwezig. Het daarin bewaarde stuifmeel toonde heel andere teelten. Hierin zijn de cultuurgewassen haver, tarwe/gerst, tuinboon, hennep en vlas teruggevonden. De samenstelling van het oude akkerland past goed bij de vroege of het begin van de volle middeleeuwen, die van de greppel bij de late middeleeuwen, vooral vanwege de verbouw van hennep en vlas. Hiermee is de scheiding in een fase van vóór en van na de kloosterstichting afdoende aangetoond.

Het pollenonderzoek heeft het vermoeden bevestigd dat het klooster is gesticht op de plek van een oudere ontginning. Ofschoon de cisterciënzers vaak worden afgeschilderd als de ontginners van woeste grond, toont de situatie in Essen aan dat dat beeld bijstelling behoeft. Dat een bestaand boerenbedrijf de kern van een kloosterstichting vormt, is ook weer niet zo verwonderlijk, want de meeste licht bewerkbare gronden waren in de tijd van de kloosterstichting al ontgonnen. Land kwam voornamelijk door schenking in kloosterbezit en Yesse was in zijn bloeitijd en tot de sluiting een rijk klooster in termen van landbezit. 'Schenking' moeten we wel in zijn tijd bezien; wie land schonk aan een kloosterorde, vrijwillig of onder dwang, legitimeerde daarmee niet alleen zijn macht en die van zijn familie maar verzekerde zich ook van de voorspraak van de ordeleden, wat hem een stapje dichterbij God bracht. Wanneer een kloosterorde grote strategische belangen had bij de vestiging van een nieuw steunpunt, werd enige dwang niet geschuwd.

Of in het geval van Yesse ook druk is uitgeoefend, valt te betwijfelen. In de kloostermirakelen van Caesarius van Heisterbach is namelijk sprake van de stichting door een zekere priester Dirk, afkomstig uit de stad Groningen. Indien nu deze Dirk ook de pastoor van de Martinikerk was, is het zelfs denkbaar dat hij of zijn familie eigenaar was van het boerenbedrijf te Essen en de stichting van een klooster op eigen terrein hem in niet geringe mate voordeel opleverde, zoals dr. J. F. Benders, leerstoelgroep Landschapsgeschiedenis aan de RuG suggereert. Omgekeerd hield de aanwezigheid van een goed functionerend agrarisch complex voor de cisterciënzer orde de belofte van een geslaagde onderneming in, want kloosterstichtingen bleken lang niet altijd economisch levensvatbaar. Het complex Essen was bovendien zeer strategisch gelegen, met de Hondsrug ten westen en de Hunze ten oosten van het terrein. De Hunze vormde toen de

In de huidige topografie van Essen zijn de contouren van het klooster nog goed te herkennen. De oudere akkerlaag (grijstint) richt zich naar een natuurlijk gegeven (een zandrug in de ondergrond). Kaart: Top 10 Vector; bewerking E. Bolhuis, RUG/GIA.

van de ijstijd. De top ligt op 1m + NAP. Dat is relatief laag; de Hondsrug bereikt westelijk van Essen bij het Be Quickstadion een hoogte van 7m + NAP. De oorspronkelijke hoogte van het zandeiland is met een marge van enkele decimeters te reconstrueren omdat er resten van een podsol zijn gevonden, een kenmerkende fijne zandlaag die in het zand lag. Hiermee is duidelijk geworden dat de top van het zand tijdens de ontginning is verploegd. Ook liepen er sloten door het terrein. Deze werden aangetroffen in de akkerlaag en zijn daarom waarschijnlijk de vroegste ingrepen in de natuurlijke situatie. De functie van sloten was behalve die van ontwatering ook vaak die van begrenzing. De waarnemingen zijn te onvolledig om nu conclusies aan te verbinden, maar het aspect van gebruik en functie van een slotenstelsel kan wel eens de sleutel zijn tot een beter begrip van de vroegmiddeleeuwse ontginningssituatie in Essen. Aangenomen mag worden dat Essen tot een vroege kolonisatiegolf hoorde, die plaats vond vóór het jaar 1000. Een paar stukken

belangrijkste verkeersverbinding met het noordelijke kleigebied. Daarvoor moest men de stad Groningen passeren. De heerweg over de Hondsrug is pas van later datum. De Hunze naar het zuiden voerde naar de uithof van het klooster in Kropswolde.

We staan niet helemaal met lege handen als we de wereldse voorloper van klooster Yesse willen schetsen. Zo biedt de spreiding van de akkerlaag enig houvast. Met behulp van boringen is vastgesteld dat de akkerlaag niet samenvalt met de contouren van het klooster maar een natuurlijke zandwelling volgt. [afb. 18] In de ondergrond komt een kleine dekzandrug voor, meer een zandeiland, opgewaaid in het laatst

Nog een zienswijze op het ontstaan van Essen

Een andere invalshoek voor een reconstructie van het oude Essen is te vinden in de wijze waarop de bij het bodemonderzoek aangetroffen dikke humeuze laag tot stand is gekomen. Het uiterlijk deed sterk denken aan esgrond, ontstaan door eeuwenlang uitrijden van met mest doordrenkte plaggen uit de potstal. Bij nader onderzoek werden echter in door deze hele laag heen hoge aantallen sporen aangetroffen die wijzen op het aanbrengen van slootbagger. Aangezien de oorspronkelijke hoogte van de zandrug slechts 1 meter + NAP was, lijkt het dat deze laag bewust werd

aangebracht om problemen te voorkomen als gevolg van de in de 12de eeuw toenemende hoge waterstanden van de Hunze, een getijdenrivier. De pionier-kloosterlingen moeten deze risico's wel hebben gekend en hebben afgewogen. Cisterciënzers waren bedreven in waterbeheersing en in staat maatregelen te treffen om het water zowel te weren als te benutten. Een verbinding met de Hunze was voor het klooster essentieel. De gegraven verbinding met oorspronkelijk de naam Schipsloot, kreeg bij de aansluiting op de Hunze een zijl, een sluisje dat bij hoog water was af te sluiten. De kloostergracht moet bevaarbaar zijn geweest met pramen.

kogelpotaardewerk uit het bodem-onderzoek van 2010 vormen het bewijs dat hier mogelijk al in de 8e, maar zeker in de 9e eeuw mensen huisden. Dat maakt van Essen een ontginning uit de Karolingische (750- 1000) of mogelijk uit de Merovingische tijd (450 – 750), stellen Groenendijk & Woldring in 2012. In de loop van 2013 is het aardewerk uit de opgraving 2010 bestudeerd en bleek dat hierin potscherven voor komen die dit bevestigen. Dr. E. Taayke, conservator van het Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis voerde de determinatie uit.

Tegenwoordig ligt het land van Essen op veilige hoogte met het maaiveld op maximaal 2,35 m + NAP. Bedacht moet worden dat deze hoogte in eeuwen bewoning en bewerking is ontstaan en dat het maaiveld in de kloosterperiode wat lager zal hebben gelegen. De Hunze is inmiddels getemd en voert slechts zoet water af.

Randscherf van een kogelpot uit de 9e eeuw. Kenmerkend is de bijmenging van schelpgruis aan het baksel.

Waarom was Essen een geschikte plek voor een klooster?

Cisterciënzers zochten bewust naar geschikte plekken om te wonen. Het gegeven dat men in eigen onderhoud moest voorzien bepaalde mede de eisen die men moest stellen aan het te kiezen terrein.

Ditzelfde gold ook al voor de bewoners van het gebied vóór de stichting van Yesse. Ook zij zochten een plek die geschikt was om zelfvoorzienend te zijn. Dr. Yda Schreuder, nu werkzaam als hoogleraar geografie aan de universiteit van Delaware, USA, schreef in 1971 in het kader van haar studie geografie een kandidaatsscriptie, 'Reconstructie van het occupatiepatroon van Essen' en verwijst in haar werk naar het boek van dr. Postma 'De Friesche kleihoeve' waarin laatstgenoemde stelt dat er enkele voorwaarden van belang zijn om de boeren bestaansmogelijkheid te bieden. Het gaat dan om een wat hogere ligging van een deel van het gebied, de aanwezigheid van een zoetwaterdrinkplaats voor het vee om het verblijf van mens en dier veilig te stellen, de nabijheid van een bevaarbare priel of geul in verband met de scheepvaart, bouwland op hogere, vruchtbare, niet te moeilijk bewerkbare gronden, niet te ver verwijderd weiland en bereikbaar hooiland en de aanwezigheid van turf, brand- en geriefhout.

Het is aannemelijk dat in Essen aan het merendeel van deze eisen in het begin van de 13de eeuw wordt voldaan. De kloostergemeenschap zag hier vermoedelijk vlot een geschikte woonplek.

De orde der Cisterciënzers kende daarnaast een voorkeur voor vestiging in min of meer ontoegankelijk gebied, om daarmee de kloosterlingen beter gelegenheid te geven hun leven in te vullen op de manier die zij gekozen hadden. Op afgelegen plekken zouden zij minder blootgesteld kunnen worden aan alle verleidingen van de wereld buiten de poort en omgekeerd moesten bezoekers toch minstens enige moeite doen om het

klooster te bereiken. Een in dit opzicht gunstige omstandigheid was dat het water vanuit Drenthe én het zeewater vanuit het noorden, ook in dit gebied tot in de 13e eeuw volledig hun gang konden gaan, waardoor het gebied zeker in natte tijden te voet slecht bereikbaar was.

De grondslag van het klooster

Voor het toenmalige grond- of leefniveau uit de kloostertijd, is nauwelijks een vaste hoogte te geven, want dat welfde mee met de ondergrond. Bij de aanleg van het klooster heeft voor zover uit de opgravingsgegevens is af te leiden geen grootschalige terreinegalisatie plaatsgevonden. De indruk bestaat dat het rechthoekige kloosterterrein van circa 5,6 ha grootte over een bestaand agrarisch complex heen is geprojecteerd en dat de hoogteverschillen er ten tijde van de stichting weinig toe deden. Het lijkt echter geen twijfel dat de hoogste plek in het terrein gereserveerd was voor de kerk. Bij de verstening van het klooster hebben de bouwers de akkerlaag wel als een belemmering ervaren, niet vanwege het reliëf, maar vanwege het funderingsrisico. Als grondslag voor stenen gebouwen vonden ze de humeuze laag niet stabiel genoeg en daarom kozen ze voor een oplossing die toentertijd gebruikelijk was, namelijk grondverbetering. Daar waar muren moesten komen, groef men sleuven uit tot op de vaste zandondergrond, stortte daarin zand, verdichtte dit en creëerde zo een stevige basis om het muurwerk te kunnen dragen. De afzonderlijke gebouwen kregen zo tegelijk een horizontaal grondvlak. Er zijn drie soorten vulling aangetroffen, een mengsel van zand met leem, zand afgewisseld met een laag puin en puur zand.

Haarscherp tekenen de funderingsstroken van kloostergebouwen zich af in de humeuze akkerlaag. In het vulmateriaal van de funderingssleuven overheersen leem en (roestig) zand waarvan afzonderlijke brokken herkenbaar zijn.

Funderen op een grondverbetering was een techniek die vooral in veengebieden tot verfijning kwam. Daar was bouwen in steen een stuk ingewikkelder vanwege de slappe ondergrond en de hoge grondwaterstand. Als daar de vaste zandondergrond nog redelijk binnen het bereik van de schop lag, dan bracht men onder water in de uitgegraven sleuven vulzand aan. Daarmee bereikte men direct een optimale verdichting van het zand; deze methode heet 'slempen'. De werkwijze in klooster Yesse is daarmee vergelijkbaar. De humuslaag werd verwijderd en men bracht er compacter materiaal voor terug. De vaste ondergrond zat niet diep en strikt genomen had men daarop

direct kunnen bouwen maar dat heeft men bewust achterwege gelaten. De reden moeten we niet zoeken in een hoge grondwaterstand maar in de kosten van baksteen. De bouwers hebben zo min mogelijk stenen willen verbruiken en de muurvoet niet dieper willen leggen dan strikt noodzakelijk was met het oog op vorstschade, zo'n 40 – 50 cm beneden het maaiveld. Dit soort details en de zorgvuldige manier van funderen wijzen erop dat in Yesse een ervaren bouwploeg aan het werk is geweest. Wat hebben die verschillen in vulmateriaal te betekenen? Het levert argumenten voor een gefaseerde verbouwing van het klooster van hout naar steen of het getuigt van latere aanpassingen. Mogelijk heeft men geëxperimenteerd met de opvulling van de funderingssleuven, maar niet met de basistechniek van het funderen op grondverbetering. Of een bepaald type vulmateriaal uiteindelijk als standaard uit de bus kwam, is niet te zeggen. Raadselachtig is de aangebrachte puinlaag onder de zuidmuur van de capella, want de noordmuur lijkt gebouwd op alleen een zand-leemmengsel, voor zover uit het beperkte onderzoek blijkt. Ook wordt een lichtgrijze zandvulling aangetroffen. Dit zand moet van een andere winplaats afkomstig zijn en kan op een tijdsverschil wijzen. Kortom, de funderingswijze stoelt op een techniek die al elders was ontwikkeld. In Yesse is een bouwteam aan het werk geweest dat niet voor het eerst in steen bouwde. Bouwtechnische kennis zal tijdens de vele abtenbezoeken tussen kloosters onderling zijn uitgewisseld; het blijkt dat de bouwers van Yesse goed op de hoogte waren van de mogelijkheden en beperkingen van de ondergrond. Mogelijk heeft een bouwmeester uit Aduard hier een rol in gespeeld.

De stichting

Yesse werd waarschijnlijk gesticht in 1215 en in 1216 door de Utrechtse Bisschop Otto von Lippe gewijd. Over de wijze van stichting zijn diverse, maar geen eenduidige bronnen bekend. In een recent literatuuronderzoek heeft Flikkema in 'De eerste jaren van Yesse', drie bronnen vergeleken in een poging "de oprichting of stichting van het klooster, de verbanden en naamgeving ervan, een solide historische onderbouwing mee te geven". Hoewel dit laatste door gebrek aan brongegevens niet mogelijk bleek, wordt toch een aantal aannames goed onderbouwd.

Voor dit onderzoek werden gegevens van Caesarius van Heisterbach als mogelijk historische bron, van klooster Aduard als monastieke bron en van de predikantenzoon Ubbo Emmius als protestantse bron naast elkaar gelegd, toegelicht en op waarde beoordeeld.

Een duidelijke conclusie is, dat de drie uitgewerkte bronnen "geen aanleiding geven Aduard als stichter of moederklooster van Yesse te beschouwen". Hoe en vooral door wie dit wel plaatsvond, blijft onduidelijk.

Cisterciënzer vrouwenkloosters

Waarom gingen vrouwen in een Cisterciënzer klooster intreden?

Koorzusters konden om heel verschillende redenen intreden in een klooster. Voorop stond natuurlijk de gevoelde roeping om het leven te wijden aan God en dit in een kloosterleven vorm te geven. Deze zusters geloofden dat een leven van devotie meer kansen gaf op een plekje in de hemel.

Maar behalve deze eigen, positieve keuze, konden er verschillende andere redenen zijn voor vrouwen om in te treden in een klooster. Zoals bij uithuwelijking aan een niet gewenste echtgenoot of als een vrouw door familie niet meer opgevangen werd, zoals bij een ongewenste zwangerschap. Dan konden vrouwen in kloosters een veilige haven vinden. Bijkomend 'voordeel' was, dat men in een Cisterciënzer klooster, dat schenkingen verwachtte, in contact kwam met vrouwen uit het eigen milieu waar men een passend leven mee kon opbouwen. Het waren immers de meer vermogende families die zich een schenking konden veroorloven.

Ook konden vrouwen kiezen voor hun eigen ontwikkeling en carrière, waarvoor een klooster vaak mogelijkheden bood. Hildegard von Bingen is een bekend voorbeeld van een buitengewoon ontwikkelde en invloedrijke zuster. Er was mogelijkheid tot scholing, gezelschap van gelijkgezinde vrouwen en een gegarandeerde plaats in de hemel, dat moet in die tijd wel aantrekkelijk geweest zijn.

Daarnaast kon ook de familie besluiten een of meer dochters naar een klooster te sturen, om op deze manier de bruidsschat voor de oudste te behouden. De gift die paste bij intreden in een klooster was altijd lager dan een bruidsschat aan de familie van een passende huwelijkskandidaat. De schenking kon ook uit land bestaan. Maar zeker ook hoopte men, door de aanwezigheid van een dochter in het klooster, dat de veelal betaalde toezegging om in het klooster voor de familie(leden) te bidden, daadwerkelijk gestand werd gedaan.

Bij veel mannen, zowel geestelijken als leken, bestond overigens de gedachte dat de enige veilige plek voor ongehuwde vrouwen was achter de muren van een nonnenklooster.

De positie van vrouwen ten tijde van de vroege ordestichtingen

Tot de 10e eeuw hadden vrouwen een onafhankelijke positie. Toen het feodale stelsel in de 10e en 11e eeuw opgang maakte was voor hen, ook in de kloosters, nog slechts een ondergeschikte rol weggelegd.

Vrouwenkloosters die in deze tijd ontstonden waren in de minderheid

en stonden qua betekenis in de schaduw van de belangrijke monnikenkloosters. Vrouwen die met hun klooster wilden overleven moesten hun heil zoeken bij mannenkloosters, die in tegenstelling tot de vrouwenkloosters vaak wél gesteund werden door de orde. In het noorden van Nederland (Friesland, Frisia) heeft het feodale stelsel weinig opgang gemaakt en werden vrouwen minder afhankelijk van hun omgeving en met name van mannen. Dit heeft voor Yesse vermoedelijk een klimaat geschapen waarin dit vrouwenklooster zich toch kon laten gelden in de eigen omgeving.

In het noorden van Nederland werden de eerste kloosters gesticht in de 12e eeuw. Het begon met mannenkloosters, Klaarkamp als eerste, daarna volgden enkele dubbelkloosters. Uit besluiten van het Generaal Kapittel is bekend dat de Cisterciënzer orde afwijzend stond tegenover het incorporeren van vrouwenkloosters. Ondanks deze houding groeide hun aantal sterk. Door de vrouwenkloosters de lagere status van priorij te geven, werd de officiële opname en goedkeuring van het Generaal Kapittel omzeild en bleef een vrouwenklooster financieel en bestuurlijk zo nauw mogelijk met het mannen-moederklooster, de abdij, verbonden. Het lijkt er op dat door deze status een binnenbocht werd genomen die eigenlijk niet geoorloofd was, maar wel een handige uitweg bood. Yesse werd in de periode van 1212 tot 1222 gesticht, de periode waarin het Generaal Kapittel de stichting van zelfstandige vrouwenkloosters toestond, zij het met lede ogen.

Bewoners

Over de bewoners van Yesse zelf kennen we feiten voornamelijk uit de oorkonden die bewaard zijn gebleven. Slechts af en toe duikt elders een naam op. Van alle bewoners die er in de loop van vier eeuwen in Yesse geleefd moeten hebben, komen we een beperkt aantal namen tegen. Toch zijn er interessante aanknopingspunten om verbanden te zien tussen Yesse en verschillende aanzienlijke families uit de omgeving, zoals Bart Flikkema schrijft in zijn boekje 'Tot een'ge arbeid ongeschikt'. Hieronder volgen enkele voorbeelden.

De abdis

In het begin van haar bestaan was het klooster Yesse een priorij met als hoofd een priorin, de status van abdij met een abdis aan het hoofd zou in 1249 verkregen worden. De eerst bekende abdis is (vrouw) Jutte, ook wel Jutta, bij wie het jaartal 1337 staat genoemd. Zij is bekend geworden door haar invloed op de waterwerkzaamheden, met name de sluizenbouw, in Hemmerwolde, langs de huidige Hoornsedijk. Een in Groningen bekende familienaam is verbonden aan het klooster Yesse door de persoon van Hille Coenders. Verschillende namen in de stad, zoals Coendersweg en Coendersborg, verwijzen naar haar familie. In 1523 laten de ouders van Hille weten aan het convent te Essen een erf binnen Groningen te hebben geschonken, gelegen aan het 'Scutendiep'. Kennelijk is Hille in 1523 als non ingetreden in het klooster en werd deze schenking daarom vastgelegd. Zij was abdis van 1554 tot 1573. Vader Coenders was veertig jaar burgemeester van de stad Groningen

Hille Coenders had haar eigen abdiszegel, haar naam en titel staan in het randschrift vermeld.

en werd tevens stadhouder van Groningen en Ommelanden. Hille verkoopt namens het convent een stuk grond aan een huurder op de Dilgt en bezweert regelmatig conflicten wanneer huurders hun afspraken niet nakomen. (Kloosterarchief (kla) nummers 1083, 1084, 1086 en 1106 met eigen (afb. 21).

Diverse abdisen worden alleen met de voornaam vermeld. Andere overgeleverde achternamen zijn Rengers, Buerbanks van Zwolle en Neinges. Reneke Neinges wordt vermeld als laatste abdis van Yesse.

De prior

De (sub)prior die meestal ook priester was, trad op als de rechterhand en plaatsvervanger van de priorin of de abdis, was tevens belast met de zielzorg van alle kloosterlingen en vervulde die religieuze functies die slechts aan mannen waren voorbehouden. Hij kon ook optreden als vertegenwoordiger van het klooster bij civielrechtelijke overeenkomsten. We

hebben al kennis gemaakt met prior Theodoricus of Dirk. Echter, ook verschillende vrouwen zijn subpriorin geweest van Yesse: Juffer Arent van Steenwijck (1566) en juffer Arent ten Broke (1588). Dit moet echter wel betekenen dat er toch ook dan tenminste nog een man regelmatig in het klooster moest verblijven: een priester om de mis op te dragen. Of zou deze situatie het noodzakelijk gemaakt hebben en daarmee het gerucht bevestigen dat de zusters mogelijk in deze periode in Haren ter kerke gingen? We weten het niet. Deze situatie wordt toegeschreven aan 'bezuinigingen' in de tijd dat het aantal kloosterbewoners sterk afnam. De laatste prior van Yesse wordt genoemd in 1594 toen hij net als alle andere overgebleven bewoners van Yesse op pensioen gesteld werd.

De kellenaar

De kellenaar was de econoom van het klooster. Een enkel woord van de Heilige Benedictus zelf over de eisen die aan de kellenaar gesteld worden: "Als kellenaar wordt iemand uit de gemeente gekozen die wijs is, rijp van karakter, sober en matig, niet verwaand, niet wispelturig, niet bars, niet traag en niet verkwistend, maar godvrezend; maar hij moet als een vader zijn voor de hele gemeenschap, hij draagt zorg voor alles ...". Dit is het begin van een lijst van negentien punten, waaruit blijkt welk een voortreffelijke mensen Benedictus nodig achtte om kellenaar te kunnen zijn. De kellenaars vormden de verbindende schakel tussen de koorzusters en de lekenbroeders, die de contacten met de buitenwereld hadden. Monniken die kennelijk aan de eisen konden voldoen waren Herman van Oldenzaal en Reinier van Kampen. Wat opvalt is dat deze namen suggereren dat zij van elders zouden komen en niet uit de directe omgeving. Waren hier geen geschikte monniken te vinden? Net als bij de priors zien we in 1558 en 1566 ineens vrouwelijke kellenaars verschijnen, juffer Mechtelt Renghers en Anna van Bolten. Vanaf 1572 zijn het weer monniken.

Monialen (nonnen, koor- of kloosterzusters)

Dit zijn de 'echte' kloosterzusters, die de kloostergelofte van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid hebben afgelegd. Diverse meer of minder bekende namen worden vermeld: Ten Holte, Thijens, Merissen, Hoernken, Rengers ten Post, Huyzinge, Bueninc van Steenwijck, Jarghes, Coenders en Ten Broecke.

De familie Rengers had in 1492 maar liefst vier dochters tegelijk als non in het klooster. Hun naam leeft voort in de Rengerslaan in Kolham. Ghebbe Canter wordt in 1470 genoemd als non in Yesse, evenals haar zuster Agnula ('Lammechien' of 'Lamme'). Deze familie waarvan een bekende anekdote is dat er thuis zelfs door het dienstmeisje Latijn werd gesproken, heeft ook haar sporen nagelaten, zoals in het Cantersveen in Haren en het Canterhuis in Groningen, nu deel van het

Scheepvaartmuseum in de Brugstraat. De achternaam van een zuster 'Thillicte' (1337), komt terug in 'Dilgt'.

Lekenbroeders en lekenzusters

Lekenbroeders en -zusters, ook conversen genoemd, waren de arbeiders van het klooster. Zij waren gelovige mensen die een beperkte gelofte aflegden. Hierdoor mochten zij contact hebben met niet kloosterlingen en ook het kloosterterrein verlaten. Voor zowel kloosterzusters als leken gold het credo "Ora et labora" ofwel "bid en werk". Sterker nog, werken werd een vorm van bidden, van eer bewijzen aan God. Zij ontgonnen en bewerkten land, verbouwden voedsel, bouwden dijken en sluizen. In hoeverre lekenbroeders uit Yesse meewerkten aan dijkbouw is niet bekend, maar zij zullen ongetwijfeld mee hebben gewerkt aan de sluizen die in opdracht van Yesse zijn aangelegd. Dichter bij het klooster waren ook kloosterboerderijen en werd vee gehouden, brood gebakken, bier gebrouwen, kleding gemaakt, alles wat nodig was voor het dagelijkse leven van vijftien tot twintig zusters en een veelvoud hiervan aan lekenzusters en -broeders.

Wanneer op verderaf gelegen gebieden voortdurend gewerkt moest worden, werd daar een boerderij gebouwd waar de werklieden langere tijd konden verblijven zonder naar het klooster terug te hoeven keren. Eventueel, zoals in Kropswolde, werd hier ook een kapel bij gebouwd en dan werd een voorhof een mini-klooster.

Over leken in Essen is weinig bekend. Zeker is dat ze er geweest zijn, gezien de bekende namen en het bestaan van voorwerken, in Kropswolde en bij Stitswerd, Roowolt, waar lekenbroeders werkten. Een voorwerk is met name in Groningen de naam voor een kloosterboerderij, in het algemeen kent men deze in Nederland als 'uithof' en de Latijnse naam

Links:
Cisterciënzer
koorzuster.

Rechts:
Het Canterhuis,
Brugstraat
Groningen.

Convers of leken-
broeder, oogstend.

gangria, dat letterlijk korenschuur betekent. Deze voorwerken had het klooster Yesse ook nodig, om de verderaf gelegen landerijen te bewerken.

De voor Yesse meest interessante informatie over lekenbroeders komt uit een al genoemde oorkonde uit 1309, toen twee lekenbroeders betrokken raakten bij een conflict tussen de inwoners van Annen en de bewoners van Drentherwolde, over de waterloop van de Hunze. Deze zou veranderd zijn nadat enige inwoners van Annen de visweer of aalstal in de rivier beschadigd hadden, waarna stroomafwaarts wateroverlast ontstond. Ook in Kropswolde hadden de kloosterlingen hier last van en zij kwamen in actie. De broeders Johannes en Rickardus bemiddelden in het conflict, de inwoners van Annen en het zijlvest van Drentherwolde verzoenden zich met elkaar en de schade werd hersteld. Een en ander werd vastgelegd in een oorkonde. Dit zou de eerste geschreven verwijzing naar het latere dorp Annen worden, een feit dat ertoe heeft geleid dat Annen in 2009 haar 700-jarig bestaan vierde. Bedoelde oorkonde heeft gediend als 'bewijs' voor dit gegeven.

Er zijn twee teksten bekend die aangeven dat er in Yesse in elk geval ook lekenzusters zijn geweest. Eén ervan betreft een lekenzuster die graag als non wilde intreden in het klooster. In 1425 werd het volgende besluit van het Generaal Kapittel (GK) hierover vermeld: "Het GK geeft toestemming aan de prior van het klooster Sibculo, pater immediatus van het vrouwenklooster te Yesse, op gezag van het GK, dat hij zuster Yvocla, convers van genoemd vrouwenklooster Yesse, als non mag aannemen, omdat het feit dat zij convers geweest is geen obstakel vormt, mits zij nog verder onderricht kan worden." Dat betekende dat de zuster in de eerste plaats Latijn moest (kunnen) leren.

De andere vermelding komt uit Sibculo, waar vermeld werd dat in de 15e eeuw in Yesse (Jesse) lekenzusters hebben verbleven. Dit bleef bij een enkele opmerking.

Proveniers

Proveniers, gewone burgers zonder geestelijke status kochten zich in een klooster in ruil voor levenslang kost en inwoning. Dit konden zowel mannen als vrouwen zijn, die veelal een plek zochten waar zij hun ambacht konden uitoefenen. Waar de lekenbroeders en –zusters nog een beperkte gelofte aflegden, hoefden de proveniers slechts te beloven het klooster niet in opspraak te brengen.

Ook waren zij niet altijd de armsten. Uit het klooster Mariënkamp in Assen zijn zogenoemde proveniersbrieven bewaard gebleven, overeenkomsten tussen de provenier en het klooster. Hieruit blijkt onder andere dat er grote verschillen waren in de 'inkoopsom'.

Josse Pietersma, een Groninger student, deed rond 1999 onderzoek naar deze groep kloosterlingen en ontdekte zo ook dat het lang niet altijd oudere mensen waren die zich inkochten. Ook door het klooster gewenste arbeid kon door hen geleverd worden, zij fungeerden vaak als 'klussers'.

De eerste van hen die genoemd werd was een zekere Hendrik van Keulen, in 1437. De laatste, Roeleff Huisinghe, wordt twee maal genoemd, in het sluitingsjaar 1594 en bij zijn overlijden in 1601. Daartussen komen nog zeven personen voor, totaal zijn er dus negen namen bekend.

De architectuur en het grondplan van de Cisterciënzer kloosters

Algemeen

Tussen 1130 en 1145 ontwikkelde Bernardus van Clairvaux op basis van de Regel van Benedictus zijn ideeën over de ideale bouw en indeling van een cisterciënzer klooster. Zowel symboliek als de implicaties van 'De Regel' speelden een grote rol bij de praktische indeling van het complex. Hierbij moet bedacht worden dat Cisterciënzer kloosters zelfvoorzienend moesten zijn, dus in eigen onderhoud moesten voorzien. Dit betekende ook dat er allerlei bedrijfsgebouwen nodig waren om in de basisbehoeften te kunnen voorzien.

Deze indeling moest volgens Bernardus gebeuren op basis van een model-plattegrond, in het ideale geval een gesloten vierkant complex. Bernardus stelde dat drie gedeelten van het klooster bestemd waren voor 'de ziel (kerk), de geest (sacristie, kapittelzaal) en het lichaam (keuken, eetzaal of refter en wasruimte)' van de monniken. Duidelijk mag zijn dat de kerk het belangrijkste gebouw was. Deze stond zonder uitzondering oost-west gericht, met het koor aan de oostzijde, naar het licht, de verwachting. Het vierde deel was bestemd voor de lekenbroeders of – zusters. Dit deel moest strikt gescheiden blijven van dat van de koormonniken, een scheiding die zich ook in de kerk voortzette.

Later werd dit grondplan uitgebreid met vleugels met een ziekenzaal, vertrekken voor novicen ('leerlingen'), een aparte leefruimte voor de abt en de bibliotheek. Buiten werd een kerkhof aangelegd, in het algemeen ten oosten of noordoosten van de kerk.

Deze model-plattegrond kon aan de plaatselijke omstandigheden worden aangepast. Zo konden er een maalderij, een smidse, een graanschuur, een bakkerij, een brouwerij en stallen bij het klooster worden gebouwd. Ook hadden veel kloosters een kruidentuin voor geneeskrachtige kruiden en een boomgaard. Rond het complex stond vaak een muur waarbinnen de landerijen van het klooster lagen. Daar lagen vaak boerderijen, bossen en weilanden.

Het poortgebouw lag doorgaans aan de westelijke, of noordwestelijke zijde van het kloosterterrein, de kant waar de lekenzusters of –broeders verkeerden. De poortwachter of portier was verantwoordelijk voor de

Het ideale grondplan voor een kloostergebouw, zoals uitgewerkt door de Heilige Bernardus van Clairvaux.

veiligheid van het klooster en bepaalde wie er wel en niet naar binnen mocht. Het gastenverblijf, dat in het poortgebouw kon zijn ingericht, stond onder leiding van een gastenpater. Bernardus wilde dat de kern van het klooster afgezonderd lag van de rest van de wereld, maar de deuren moesten wijd open blijven staan voor mensen van buiten. De poort vormde het ontmoetingspunt met de buitenwereld. (Afb.25)

Het onderzoek naar de gebouwen van Yesse

Hoewel de grote lijnen van de architectuur in principe gevolgd hoorden te worden, wil dit niet zeggen dat dit overal strikt gebeurde. Dit maakte het ook moeilijker om te bepalen waar op het kloosterterrein van Yesse gezocht moest worden, een 'standaard' gesloten complex zou uit beperktere gegevens gereconstrueerd kunnen worden.

Bij de meeste vrouwenabdijen in Noord Nederland echter, laten de kloosterhof en de hoofdgebouwen daaromheen weinig overeenkomst zien met het ideaalplan van de orde. Regelmatig is de hof niet gesloten en naar men aanneemt was soms zelfs geen centrale kloosterhof aanwezig waar de gebouwen omheen stonden, maar een soort lintbebouwing.

Bij de zoektocht van 2010 zijn verschillende benaderingen gehanteerd, waarbij geprobeerd is kansrijke graafplekken te benoemen door het cisterciënzer bouwschema ter hand te nemen en op grond van de traditionele functie-indeling te zoeken naar de bijbehorende funderingen. Maar hier is een waarschuwing op zijn plaats, want ten aanzien van de bedrijfsgebouwen heersten soms grote verschillen. De tweede benadering was om waarnemingen van de huidige bewoners na te trekken, door bijvoorbeeld gericht te zoeken op plekken waar men muurwerk wist te liggen. Met name die benadering is in 2010 met succes toegepast, hoewel de indicatie 'muurwerk' te algemeen is gebleken en het bodemonderzoek hier andere inzichten opleverde. De derde benadering openbaarde zich pas toen duidelijk werd hoe goed de bodem onder Essen zich nog laat 'lezen' door de aanwezigheid van een donkere akkerlaag en de fundering op stroken met hun lichtere vulling. Het contrast tussen beide was zo groot, dat de funderingen het gidsfossiel werden om verdwenen gebouwen te traceren.

Kloostergebouwen en het kerkhof

De kerk (of kapel)

Bij het bodemonderzoek in 2010 zijn duidelijke sporen gevonden die verwijzen naar de kerk of kapel. De kloosterkerk stond centraal in het kloostercomplex, iets ten noorden van het midden en als gebruikelijk nabij het hoogste punt in het terrein. De keuze voor het hoogste punt voor het belangrijkste gebouw was het uitgangspunt voor de projectie van de kloosterplattegrond. Onbekend is of zich op deze plek ook het hart van het boerenbedrijf van vóór de kloosterstichting bevond, maar dit ligt wel voor de hand.

Er zijn in 2010 funderingssleuven gezien die een buitenmaat van de kerk aangeven van 10,6 m. breed, uitgaande van een muurdikte van 80 cm. Dezelfde maatvoering vinden we terug bij de bakstenen kerk van het premonstratenzer klooster Barthe bij Hesel, door de archeoloog

Bährenfanger een “doorsnee Oost-fries klooster” genoemd. Deze kerk lijkt ook door zijn eenvoud van vorm een aardige parallel voor Yesse te vormen. De kloosterkerk van Barthe was ongeveer 35 m lang. Een vondst in de binnenruimte ondersteunt de hypothese van een gebedshuis, namelijk het standspoor van een zuil die waarschijnlijk een emporium, een ‘nonnengalerij’ droeg. Als dit zo was dan was dit het westelijke gedeelte van de kapel en was deze tweeschepig ingedeeld, net zoals de kerk van Barthe. In de opvulling van het ronde spoor bevond zich tussen de mortelresten een vormsteen. Dit voorgemodelleerde bakstenen bouwfragment waar nog kalkresten op te zien zijn, bestrijkt een derde deel van een cirkel met een doorsnede van 29 cm en maakte deel uit van een gemetselde zuil. Deze vondst versterkt de aanname van een zuilengalerij en geeft ons een idee van het interieur van zo’n gebedshuis. De ronde zuilen waren bekroond met kapitelen voorzien van een eveneens rond basement, van het type zoals dat in de jaren zestig van de vorige eeuw in Essen opdook en nu in het Groninger Museum wordt bewaard.

Links:
Het kerkje van
klooster Barthe in
Hesel, Oost-
Friesland.

Rechts:
Interieur van de kerk,
achterin de
nonnengalerij.

Links:
Vormsteen,
onderdeel van een
gemetselde zuil. Aan
de buitenzijde zijn
nog streken witkalk
te zien.

Rechts:
Kapiteel,
toegeschreven aan
klooster Yesse. Het
bevindt zich in het
depot van het
Groninger Museum.
De afmeting van de
kalkplek onder het
papier komt overeen
met die van de in
Essen gevonden
vormstenen.

De Kruisgang

Zuidelijk aansluitend op de kapel lagen vier elkaar oversnijdende funderingsstroken, de richting was net als de kapel 12° uit het oosten. We denken hier een deel van de kruisgang te hebben blootgelegd. De kruisgang is meestal een vierkant van overdekte gangen rondom een

Resten van het kerkhof

Reitsma meldt in de GVA van 1890 dat een boer bij het omploegen van zijn land op het kloosterterrein stuitte op een kerkhof, getuige de vele menselijk beenderen ("meenigte van beenderen en schedels") en de vondst van gemetselde graven, die met boogvormig metselwerk gesloten waren in plaats van met een zerk. De exacte plek wordt niet gemeld ("aan de noordoostelijken hoek moet den begraafplaats hebben gelegen"). De beenderen zouden in een put gestort zijn. Bij de opgravingen van 2010 is een kerkhof gelokaliseerd, de put is niet gevonden. Ook nu nog weten bewoners van Essen deze vermoedelijke plek aan te wijzen. De resultaten van het onderzoek ontkrachten deze positie, mogelijk gaat het hier om herbegravingen.

Een bijzonder graf

Een lange noord-zuid proefsleuf bracht nog een onverwachte grafvondst aan het licht. Zo'n tien meter ten zuiden van de kruisgang lag in een keurig afgestoken kuil op ruim een meter beneden het maaiveld een menselijk skelet. Alleen de benen zijn waargenomen omdat de proefsleuf de kuil haaks aansneed. Kennelijk was het een grafkuil; de contouren van de ingraving waren scherp bij een breedte van 70 cm en een vlakke bodem. Het skelet lag in gestrekte houding, de voeten naar het oosten. Drie dingen vielen op: de solitaire ligging van het graf, bijna dertig meter buiten het kerkhof, de diepe ligging vergeleken met de begravingen op het kerkhof en de forse afmetingen van de botten. Dat laatste suggereerde al dat het om

een man ging. Dat leverde meteen in het veld al discussie op, want wat deed een mannengraf in een vrouwenklooster en nog wel buiten het kerkhof? Vooral de solitaire ligging van het graf was raadselachtig. Maar de begraving was niet lukraak. De grafkuil was zorgvuldig afgestoken en oost-west georiënteerd, met het hoofd in het westen, zoals het een christelijke begraving betaamt. Nadere bestudering van het graf leidt tot de veronderstelling dat de begraving dateert uit de kloosterperiode zelf of uit de periode dat het klooster verlaten maar het kloostercomplex nog niet gesloopt was.

Kort na de opgraving attendeerde Van Iterson, die veel onderzoek heeft gedaan naar Schotten in Nederland, ons op een voorval uit het jaar 1594 toen een Schots regiment in het reeds verlaten klooster Yesse was ingekwartierd. De Schotten vochten in de Tachtigjarige Oorlog als huurlingen aan protestantse zijde in het beleg om de stad Groningen, dat is aan de zijde van het Staatse leger van prins Maurits. Bij de schermutselingen kwamen meer dan 200 Staatse soldaten om het leven. Een deel van hen was van Schotse afkomst en deze slachtoffers werden volgens tijdgenoten in hun kwartier begraven, dat wil zeggen op het terrein van het klooster Yesse. Van twee gesneuvelde Schotse kapiteins is zelfs de naam overgeleverd.

Deze mededeling van Van Iterson was reden genoeg om het in 2010 aangetroffen skelet nader te laten onderzoeken. Lag hier een in 1594 gesneuvelde Schot begraven? De uitgevoerde onderzoeken hebben geen uitsluitsel gegeven, de laatste optie is een C14-datering aan de botten. Dit is een ouderdomsbepaling op basis van het radioactief verval van het koolstof-14 isotoop. De verwachting is echter dat dit geen scherp resultaat zal opleveren, stelt L.M. Kootker Msc, werkzaam bij het Institute for Geo and Bioarchaeology van de Vrije Universiteit te Amsterdam (juni 2013).

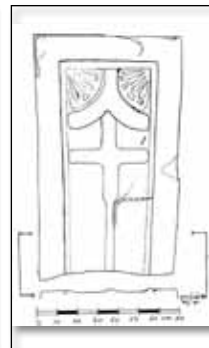
Grafkuil met het gebeente van een mannelijk individu. In het profiel is zichtbaar dat de kuil vanaf een hoger niveau is ingegraven.

binnenplaats, de kloosterhof of pandhof, te zien op het grondplan. De kruisgang, ook kloostergang of ambulatorium, is het centrum van het klooster en geeft toegang tot de ruimten voor de kloosterlingen. Bij sommige orden mag men er niet spreken, de gangen worden ook voor meditatie gebruikt.

Ook aan de zuidoostelijke kant van het terrein werd een spoor gevonden van een gebouw waarvan de functie niet duidelijk werd, maar dat gezien de ligging het verblijf van de koorzusters kan zijn geweest. Op kaart nummer 10 van Teysinga in de Provincieatlas wordt in deze hoek van Essen een gebied aangegeven als Cloosterhof. Gelet op bovenstaande en gezien de vorm en de situering ten opzichte van de kerk is dit moeilijk te duiden als de kloosterhof zoals die binnen de kruisgang ligt.

Het kerkhof

Op drie meter vanaf de noordmuur van de kapel ligt nog een deel van het kerkhof voor zover dat niet later verstoord is tijdens de ontmanteling van het klooster en het grondgebruik dat erop volgde. Kerkhoven werden oostelijk van het koor aangelegd; was het daar vol dan volgde uitbreiding aan de noordzijde van het schip. Resten van grafkisten of grafbedekkingen zijn niet waargenomen. Wel is sinds 1915 een deel van een sarcofaagdeksel uit Essen in het Groninger Museum. Enige tijd leek dit onvindbaar, echter in 2012 is het 'teruggevonden'.

Menselijk bot lag verspreid in de puinmantel die zich tot ruim buiten het kerkhof voortzet. Houten planken kwamen echter nergens tevoorschijn, ondanks de goede bewaarcondities voor hout in Essen. Daarom heerst de indruk dat de doden niet waren gekist en de graven evenmin met planken waren afgedekt. Hier moet wel gezegd dat het grafbestel van Yesse weinig aandacht heeft gekregen tijdens het bodemonderzoek van 2010. Van het grafgebruik in dit klooster weten we in vergelijking met het bodemonderzoek in andere kloosters heel weinig af.

Sarcofaagdeksel.

Kapitelen

In het depot van het Groninger Museum bevinden zich vijf kapitelen die worden toegeschreven aan kloosterYesse. Ze zijn allemaal in de buurt van Essen gevonden, twee in Harener tuinen en drie op het terrein van de voormalige boerderij 'De Lusthorst'

aan de Oosterweg. De laatste werden in 1966 aangekocht door het museum. Op de foto is prachtig is te zien hoe goed de afdruk van de Esser gemetselde zuil past op de kalkafdruk die achterbleef op één van de kapitelen. Hoewel in Essen geen tufsteen is aangetroffen, is dit wel het materiaal van deze kapitelen.

Overige gebouwen

Hoewel niet alle sporen uit het bodemonderzoek van 2010 te duiden waren, volgt hier de beschrijving van nog twee gebouwen die wel zijn herkend en onzes inziens tot het kloostercomplex behoorden. Alle gebouwen waren ONO-WZW georiënteerd, maar niet alle in exact dezelfde richting. De afwijking ten opzichte van het oosten bedroeg 10-13°, met twee uitschieters van 3° en 17°.

Boven:
Restant van de lemen
vloer in het
vermoedelijke
dormitorium. De
leemlaag, nog zo'n 10
cm dik, rust op de
grijze akkerlaag van
vóór de kloostertijd.

Onder:
Overzicht van de
westelijke afsluiting
van het
vermoedelijke
dormitorium.

Dormitorium?

Ruim 50 meter ten noordwesten van de kerk werden sporen van een gebouw gevonden waarvan niet alleen de breedte op circa 8,50 m te bepalen viel, maar waarvan ook de westelijke afsluiting blootgelegd kon worden.

Een bijzondere ontdekking was de lemen vloer of estrik die zich tussen beide zijwanden vertoonde. Deze was plaatselijk nog 10 cm dik en bestond uit zeer vast aangestamppte, grijsgroene leem van de soort die ook in de nabijheid van Essen op de Hondsrug voorkomt. Er zijn geen aanwijzingen dat leem hier een onderlaag vormde voor plavuizen. Door middel van boringen is de lemen vloer in oostelijke richting vervolgd, wat tot de conclusie leidt dat hier een fors gebouw van om en nabij de 20 meter lengte heeft gestaan. Dit gebouw bevond zich niet ver ten noordwesten van de kapel. De sobere uitvoering van de vloer en de lagere positie ten opzichte van de kerk zijn indicaties dat dit gebouw niet voor de eredienst was bestemd. De forse afmetingen in aanmerking nemend, kan dit gebouw het dormitorium zijn geweest, de slaapzaal waar de gasten verbleven.

De vloer lag 10 tot 20 cm hoger dan de bovenkant van de grondverbetering. Dat betekent dat de vloer dieper zal hebben gelegen dan het toenmalige maaiveld.

Bedrijfsgebouw

Het enige gebouw waarvan nog muurwerk en vloeren resteren, lag circa 50 meter ten zuidwesten van de kapel en is geheel op aanwijzing van de inwoners van Essen getraceerd. Van dit gebouwrestant is maar een klein stukje blootgelegd maar Essenaren weten te melden dat er nog meer in de grond zit, met name een tegelvloer. Er bestaat verschil van inzicht over de functie van het gebouw. Het is aannemelijk dat het tot het kloostercomplex heeft behoord. Blootgelegd is een stuk van de zuidelijke buitenmuur, nog negen steenlagen hoog en een vloer.

Blootgelegd muurwerk met vloer, onderdeel van een bedrijfsgebouw. Na een regenbui is goed te zien dat de vloer is verzakt.

De muurvoet verjongt zich trapezgewijs van 55 cm aan de basis naar 45 cm in het opgaande muurwerk. In deze muur is vermoedelijk een doorgang aangetroffen. Haaks op deze buitenmuur staan twee eensteens binnenmuurtjes. De vloer is zorgvuldig en planmatig met bakstenen geplaveid. Met name de dikte van de vloersteen wijkt beduidend af van het formaat dat voor de muren is gebruikt. De vloer is verzakt en ligt op het hoogste punt op + 1,17 m NAP. Onder de bakstenen vloer bevindt zich een 45 cm dik pakket vette klei, van het soort dat in het Hunzedal voorkomt (zeeklei). Het lijkt bedoeld om de vloer waterdicht te maken en zo een kelderruimte te creëren waarin vloeistoffen niet wegglekten of grondwater niet kon doordringen. Dat kan duiden op een cisterne, dit is een waterreservoir, een latrine (toilet) lijkt minder waarschijnlijk. Noordelijk aansluitend op deze restanten zou zich in de bodem nog een tegelvloer bevinden, aldus omwonenden. Dit vormt een aanwijzing dat het bedrijfsgebouw zich verder noordwaarts voortzet.

De monumentaliteit van het latere klooster

Het bodemonderzoek van 2010 heeft ook inzicht verschaft in de grootte van het kloostercomplex. Uit wat we aan funderingen en gebouwresten aantreffen, ontstaat de indruk van een eenvoudige aanleg met gebouwen van bescheiden afmetingen, een light versie van een Cisterciënzer kloosteraanleg. Maar het is de vraag of onze opvatting van monumentaliteit strookt met de toenmalige eisen die aan een vrouwenklooster werden gesteld. Klooster Yesse huisvestte slechts vijftien à twintig nonnen en die hadden geen grote kerk nodig. Grootte was geen maatstaf voor het naleven van de orderegels. Helaas is niets bekend over hoe en waar zich het religieuze leven van de lekenbroeders afspeelde. Het antwoord op deze vraag zit nog in de bodem opgesloten.

De begrenzing van het complex bestond uit een gracht en mogelijk een wal aan de buitenzijde. Naar die mogelijke wal is tijdens het bodemonderzoek niet gezocht. De kaart die de provincie Groningen in 1732 van het klooster en z'n omgeving liet maken, toont een dijk die het kloosterterrein aan de noordzijde flankiert (toevoeging: 'hoge laan') en op de noordoosthoek van het kloosterterrein haaks afbuigt naar het noorden (toevoeging: 'hoge dijk'). Aan de zuid- en oostzijde is geen aanwijzing te vinden voor een voormalige grondwal. Daarmee blijft de vraag van een omwalling buiten de gracht voorlopig onopgehelderd.

Op twee locaties is de begrenzing van het kloostercomplex aan de binnenzijde van de gracht onderzocht. De noordkant gaf de beste resultaten. Daar is namelijk de oude grachtinsteek teruggevonden, aan de binnenzijde geflankeerd door een lage zandwal. Voor deze zandwal lag weer een greppel.

Binnengreppel, zandwal en grachttafud in profiel. De zandwal is nauwelijks twee meter breed.

De zandwal van natuurlijk dekzand stelde noch als verdediging tegen indringers, noch als bescherming tegen hoog water iets voor. De wal is krap twee meter breed, de kruin op slechts 0,50 m + NAP, dat is lager dan het oude akkerland in het centrum van het kloostercomplex. We

kunnen ons deze zandwal slechts als looppad langs de gracht indenken. Het grachtalud vertoonde een geleidelijke helling. De gracht, gereconstrueerde bovenbreedte negen à tien meter, bezit een vlakke bodem, diepteligging 0,80 m – NAP. Met een dergelijke breedte had de gracht een niet onaanzienlijke visuele betekenis als begrenzing van het complex, afgezien van de mogelijke buitenwal, waarover hiervoor al het een en ander is gezegd. De gracht kon genoeg water bevatten om met platboomde schuiten te bevaren. Dat goederen- en personenvervoer overwegend via de waterweg plaats vond, bewijst ook de naam ‘Oude Schip Sloot’ op de kaart van 1732. De gegraven verbinding met de Hunze moet de levensader naar de buitenwereld zijn geweest. Het ziet er niet naar uit dat de kloosterlingen vanuit de gracht hoogwatergevaar te duchten hadden.

Boven:
Vier geglazuurde
vloertegels,
gevonden op de
plaats waar de kerk
gesitueerd is.

Bouwmaterialen

Baksteen

Als bouw materiaal zijn in Essen vooral kloostermoppen, grote bakstenen, gevonden en dan vooral onbruikbare fragmenten. Tufsteen is niet aangetroffen. Het uiterlijk van deze stenen lijkt er op te wijzen dat keileem als grondstof is gebruikt. Dat zou betekenen dat dit in de nabijheid is gewonnen en dat de benodigde steenoven zich op het terrein heeft bevonden.

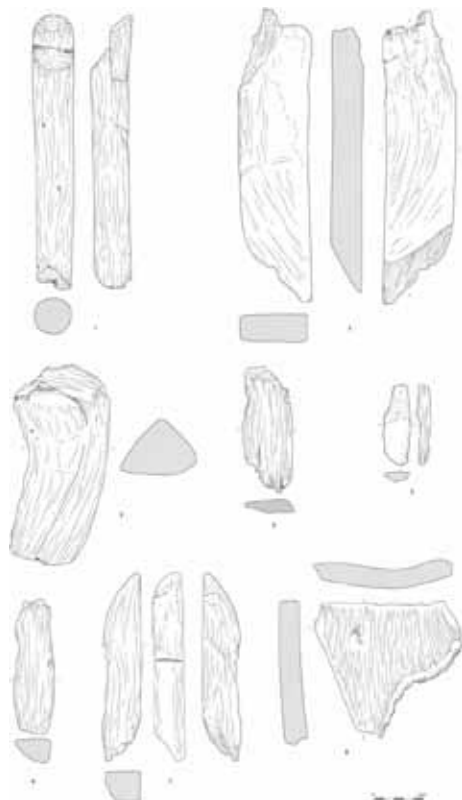
Bij de buitenmuren zal schaalbouw of kistwerk zijn toegepast: twee bakstenen muren met daartussen een opvulling van (schelpen)mortel, breuksteen en veldkeitjes. De binnenmuren van het vermoedelijke bedrijfsgebouw zijn eensteens dik gemetseld.

Vloertegels zijn in twee verschillende afmetingen en dikten aangetroffen. Beide zijn geglazuurd; de kleuren variëren van licht groengeel tot groen, roodbruin en donkerbruin.

De meeste vloertegels zijn sterk gesleten maar een enkele oogt ongebruikt. De dikke variant (de oudste) was niet in mortel gezet; de dunne daarentegen wel. Een vloertegel is voorzien van een gestempeld reliëf. Het motief is karakteristiek voor het Friese gebied in de late 13e eeuw. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in Aduard eenzelfde tegel is gevonden.

Onder:
Versierde vloersteen .

Links boven:
Hout kloosterYesse,
gevonden in de
gracht.

Rechts boven:
Houten dakpan
(schindel), gekloofd
eikenhout, lengte
24,5 cm, de naar
beneden gerichte
zijde is afgeschuind.

Onder:
Raamdorpel, het
raam steunde in het
midden, aan weers-
zijden liepen de
dorpels schuin af.

Hout

Constructiehout was doorgaans geschikt voor hergebruik en veel ervan zal zijn verdwenen van het terrein. In een natte omgeving kan hout goed bewaard blijven, zoals in beerputten, waterputten en grachtbodems. Toen in 2010 de insteek van de kloostergracht bloot kwam, lagen onderaan het grachtthalud enkele stukken hout. Behalve rondhout waren dat fragmenten van bezaagde planken en balkjes. Dit constructiehout is echter te weinig specifiek om aan bepaalde gebouwonderdelen toe te kunnen schrijven.

Een van de houten voorwerpen uit de gracht was een dun, gekloofd plankje van eikenhout, 1 cm dik, 24,5 cm lang en minimaal 16 cm breed (er mist een stuk van één zijde). Dit

afgeschuinde plankje zat ooit aan de bovenzijde vastgespijkerd en moet wel als dakbedekking of als gevelbekleding dienst hebben gedaan. Zulke dakspanen of schindels komen we in Groningen in archeologische context hoogst zelden tegen. Slechts eenmaal eerder dook een schindel op in een laatmiddeleeuwse context, namelijk bij een 13e-eeuws steenhuis in de veennederzetting Houwingaham onder Nieuweschan, aldus vermelden Groenendijk en Bärenfänger in 'Gelaagd landschap. Veenkolonisten en kleiboeren in het Dollardgebied'.

Steen in de Kerk der Friezen in Rome

In de jaren negentig van de vorige eeuw heeft de heer Loadewyk Damsma stenen verzameld van alle verdwenen Friese kerken en kloosters. 'Friese' moet hier begrepen worden als het oude Frisia, dus onder meer met inbegrip van Groningen. Ook van Yesse is een steen aangeleverd. De oorspronkelijke bedoeling was er een kapel van te bouwen, maar midden in Rome bleek dit plan niet uitvoerbaar. Uiteindelijk is een aantal stenen verwerkt in een herinneringsmuurtje in de Kerk der Friezen in Rome, ook de steen uit Essen is hierin terug te vinden. De niet geplaatste stenen zijn als een 'opgeslagen voorraadje' te zien.

Plaat met namen van de kerken en kloosters waarvan een baksteen of kloostermop is verwerkt in een muurtje in de Friezenkerk te Rome. Ook van Yesse is een steen aangebracht.

Natuursteen

Veldkeien, zoals ze van nature veel op de Hondsrug voorkomen, zijn weinig aangetroffen. Voor funderingsdoeleinden zijn ze niet gebruikt, als vulmateriaal voor kistwerk mogelijk wel.

Geïmporteerde natuursteen werd toegepast ter verlevendiging van bakstenen muurvlakken en op plaatsen die veel van weersinvloeden te lijden hadden.

Als dakbedekking is, behalve dakpannen van gebakken klei en mogelijk eikenhouten schindels, ook leistein toegepast. Rondom de kerk zijn veel fragmenten van dakleien aangetroffen. Leistein is als vulmateriaal ook terechtgekomen in de puinfundering onder de kerk en dat wekt bevreemding, want leistein is een bouw materiaal dat pas in de 16e eeuw werd toegepast. Leistein moest uit de Eiffel komen en zal evenals geïmporteerde natuursteen een uitdrukking van luxe zijn geweest. Een illustratie van leistein als dakdekking vormt een leitje met het restant van een spijkertje er nog in.

Leistein met spijkergaatjes

KLOOSTERGOEDEREN

Het klooster Yesse bezat over de wijde omgeving verspreid percelen land waarmee deels voorzien werd in het levensonderhoud. Het betrof landbouwgrond of bijvoorbeeld grond waar turf afgegraven werd. De gronden werden verkregen als 'bruidsschat' die dochters van gegoede families uit de omgeving meekregen bij hun intrede in het klooster. Daarnaast werden gronden aangekocht. In de directe omgeving bezat Yesse ongeveer 850 ha. Het totale bezit was in 1594 gegroeid tot 3172 ha. Daarmee was Yesse in grootte het derde klooster in de provincie Groningen.

Legenda:

	Essen
	Aduard
	Scharmer
	Selwerd
	Sint Annen
	Thesinge
	Warffum
	Wittewierum

Op deze kaart is het grondbezit van de verschillende kloosters in Groningen aangegeven. De kaart is samengesteld aan de hand van de Historische Atlas van de provincie Groningen van B.W. Siemens uit 1952. De gegevens daarvoor putte hij uit de registers van de rentmeesters van de kloostergoederen.

Klooster Yesse

Bezittingen en middelen van bestaan

Grondbezit

Kloosters waren vaak grootgrondbezitters en Yesse vormde daarop zeker geen uitzondering. Uiteindelijk zou het in grootte het derde klooster van de provincie Groningen zijn na Aduard en het Grijzemonnikenklooster in Termunten. Deze gronden werden verkregen uit schenkingen, zoals bij het intreden van zusters, maar ook door aankoop of ruil. Het totale bezit van Yesse besloeg aan het einde van de kloostertijd 3173 hectare, volgens Tromp. Mr. J. A. Feith geeft in 'De rijkdom der kloosters van Stad en Lande', aan dat "het grondbezit van de rijke cisterciënzer abdij Yesse of Essen bij Haren moeilijk is op te geven" omdat in de rekening dat bezit niet wordt opgegeven in maten, "doch bij kampen en akkers, welke doorgaans met eigennamen zijn aangeduid". Hij komt niet tot een eindconclusie in termen van oppervlaktematen, behalve voor in de provincie Groningen gelegen gebied. Wel noemt hij daarnaast nog gebieden in Drenthe en "ongerekend natuurlijk de aan het klooster behorende venen onder Kropswolde".

De landerijen van Yesse lagen wijd verspreid over Groningen en Drenthe. De kaarten van Siemens geven een beeld hiervan, zie de illustratie op pagina 36, waarop de grondgebieden van Yesse in rood staan aangegeven. Deze kaart is samengesteld uit een aantal verschillende originelen.

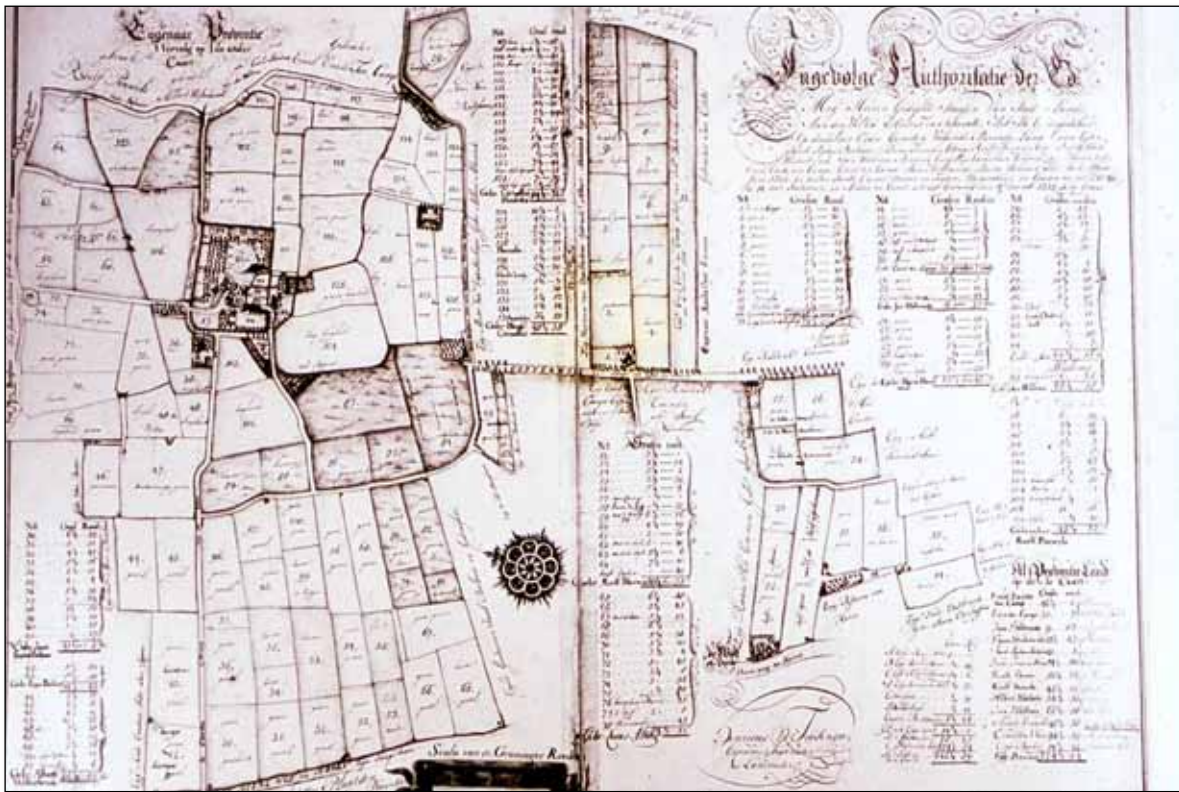
Uiteraard lag een flink deel van de gebieden direct rond het klooster in de huidige gemeente Haren.. Omvangrijke gebieden lagen ook rond Westeremden en Middelstum, evenals een langgerekt gebied ten zuiden van Hoogezand, richting Borgercompagnie. Opvallend is dat Siemens het gebied rond Kropswolde, niet aan Yesse toeschrijft maar aan Aduard. Toch is bekend dat Yesse hier haar eigen uithof had, met een kapel voor de lekenbroeders. Uit een oorkonde van 1415 blijkt dat Yesse de plaatselijke parochiekerk genoegdoening moest betalen omdat de lokale bevolking wegens een vermeend Mariawonder, liever de kapel van de broeders bezocht dan de eigen kerk, die daardoor inkomsten derfde.

Grondbezit in Haren: de kaarten van H. Teysinga

Uit de vier kaarten van de hand van Teysinga (nrs 8, 9, 10 en 11 waarop Harense gebieden zijn te zien, valt prachtig op te maken hoe veel en waar de kloosterlanderijen in deze omgeving allemaal lagen. Behalve lijsten met namen van eigenaren zijn ook de oppervlakten in grazen en roeden, toenmalige oppervlakte maten, op de kaarten vermeld.

Het kloosterterrein

Allereerst is op kaart nr. 10 duidelijk te zien wat als 'het kloosterterrein'

Kaart van Teysinga, no. 10, waarop de grondgebieden van Yesse in de omgeving van Essen te zien zijn.

wordt beschouwd: het stuk land binnen de kloostergracht, die in een rechthoekige vorm een terrein van ongeveer 5,6 hectare in het huidige Essen omsluit. Binnen deze gracht stonden in elk geval de belangrijkste gebouwen van het klooster: de kerk, de woonverblijven en de voor de koorzusters noodzakelijke gebouwen of ruimtes, zoals de kapittelzaal, het scriptorium, de refter en hun dormitorium. Reitsma vermeldt in de Groningsche Volksalmanak van 1890 dat er twee sterke poorten waren aan de noord- en zuidkant van het terrein, dat een groot en rijk klooster plaats bood. Er waren stevige en statige gebouwen en er zou ook sprake zijn van “een schoone kerk” die haar torenspits omhoog stak. Hij schrijft over (toen) 300 jaar geleden en noemt geen bron, dus helaas weten we niet waar hij deze gegevens vandaan heeft. Wat opvalt is het wegenpatroon uit 1732, waarin de huidige straten nog direct herkenbaar zijn. De beide doodlopende wegen richting het oosten (de bovenkant van de kaart) lijken te suggereren dat ooit aan het einde hiervan (klooster) gebouwen stonden.

Gebieden rond het klooster en in Haren

Teysinga laat zien dat het hele gebied rond het huidige Essen in handen was van het klooster, dat wil zeggen een deel ten noorden van het terrein en een deel ten zuiden hiervan tot aan de Noorderzanddijk. Vanaf het kloosterterrein naar het westen behoorde het hele gebied aan weerszijden van de Esserweg, langs de noordkant een smallere strook, maar aan de zuidkant een brede strook die doorliep tot aan de huidige Dilgweg, aan Yesse toe. Aan de westzijde van de Rijksstraatweg, tegenover de Esserberg, sloot het gebied hierop aan; het liep door tot aan de Hoornsche Dijk

waar het Hoornsche Diep in 1732 de grens met 'de Landschap Drenthe' vormde. Aan de Oosterweg, tegenover de Bolhuissteeg, bezat het klooster ook een flink stuk grond, net als achter 'Huis de Wolf', een deel van het huidige Hortusterrein. Meer verspreid door Haren had Yesse nog vele kleinere percelen in bezit, waar onder het terrein achter de huidige dorpskerk, een gebied rond de Scharlakenhof, een gebied bij Glimmen (nu een deel van de uitgegraven plassen langs de A 28) en gebieden bij het huidige Engelbert.

Grondbezit van en rond de voorwerken van Kropswolde en Roowolt

Hoewel Siemens aangeeft dat het grondgebied nabij Kropswolde aan Aduard toebehoorde, vermeldde oude oorkonden dit anders. Zo kregen in 1460 het klooster Essen en de Groninger Burgemeester Willem Hiddinge met zijn zuster de vrije uitvaart door een door een van hen gegraven sloot uit Vossehol (Foxhol). In een oorkonde van 1566 is te lezen dat het convent Essen de "Unse Leve Vrouwenlaan met de landen aan weerszijden verkocht aan Luyka Aelinghe en zijn vrouw Fenna" (kla 1101). Deze Vrouwenlaan in Kolham is ook heden ten dage nog terug te vinden.

Aduard bezat grondgebied in het nabijgelegen Wolfsbargen en ongetwijfeld hebben de lekenbroeders van beide kloosters waar nodig samengewerkt. Het lijkt echter gerechtvaardigd Yesse te beschouwen als eigenaar van het landgoed rond haar kapel en boerderij. Ook rond Middelstum is een duidelijk grondgebied van Yesse aangegeven. Hier was eveneens een uithof van Yesse, Roowolt bij Stitswert. Zonder nadere uitleg meldt J.A. Feith dat in 1501 de parochie van Menkeweer werd geïncorporeerd. Gezien de ligging van beide is een verband tussen Roowolt, dus Yesse, en Menkeweer voor de hand liggend, waarmee echter de aanleiding tot deze actie niet verklaard is. Aan de Winsumerweg, ten westen van Onderdendam, ligt de ruilverkavelingsweg naar Baflo, links hieraan bevinden zich twee boerderijen, Rodewolt 7 en 9. Alhoewel deze met een bepaalde regelmaat veranderd en vernieuwd zijn, zijn het oude boerenplaatsen. Tot 1594 behoorde deze grond toe aan Yesse, met de toenmalige boerderijen. Overigens blijkt uit vondsten op het terrein van no 9 dat daar al rond het begin van de jaartelling bewoning is geweest.

Overig grondbezit

Behalve de genoemde gebieden had Yesse nog verschillende verder weg gelegen bezittingen. Ter illustratie enkele voorbeelden. Bekend is dat Essen een ruig stuk(je) grond bij Veenhuizen had. Vermoedelijk heeft het gevangenisaviljoen 'Esserheem' hier haar naam aan te danken. In 1393 oorkondt een zekere Johan Westorp dat 'hij afstand doet van de rente die, en het recht dat hij heeft uit en op Mantighegued te Odern (Odoorn), dat toebehoort aan het klooster van Essen'. Yesse had diverse stukjes grond op de Hondsrug, dit is er kennelijk één van. Ook in de omgeving van Emmen had het convent grond in handen, getuige bijvoorbeeld een oorkonde uit 1570, waarin abdis Hilla Coenders onder stoklegging een stuk vlasland te Emmen ruilt voor een zestiende waardeel in Emmer Marke met Hermen Luesynck en zijn vrouw Katerina. (kla 1106).

Yesse en het water

De Cisterciënzer orde had veel kennis over waterbeheersing en kon daarmee de voorwaarden scheppen voor goede landbewerking, verbouw van gewassen als graan en het bereikbaar maken en houden van woon- en werkgebieden (turfl) zoals bij Kropswolde. In de Middeleeuwen waren waterwegen belangrijker en betrouwbaarder dan landwegen, hoewel droogte een beperking kon veroorzaken. Maar ook vormde wateroverlast in een ruim gebied rond de stad Groningen en ook in het Gorechtgebied een terugkerende bedreiging.

Vanuit het noorden kwam meer dan eens een overvloed aan zout water op het gebied af als gevolg van de in die tijd regelmatig voorkomende springvloeden. De Marcellusvloed in 1219 is een bekend voorbeeld. Maar wateroverlast kwam zeker ook vanuit het zuiden waar de Drentsche Aa en de Hunze in toenemende mate moeite kregen het water op een goede manier af te voeren. Door het afgraven van turf nam het land minder water op waardoor het teveel steeds sneller van het Drents plateau naar alle kanten wegstroomde. Drenthe was in die tijden een vrij onherbergzaam en ontoegankelijk gebied. Vanuit het zuiden was het slechts op twee plaatsen bereikbaar: via Steenwijk en via Coevorden over de Hondsrug. Op overige plekken vond men moeras op zijn weg.

De Cisterciënzers hebben grote invloed gehad op het landschap en daarmee op -ontwikkeling in deze eeuwen. Waterbeheersing speelde hierbij een elementaire rol. In 1323 was ook Yesse betrokken bij het ontstaan van wat later een Waterschap zou worden: Het Esser Zijlvest werd opgericht, overigens al voorafgegaan door de stichting van het Aduarder Zijlvest. Een van de belangrijke activiteiten van zijlvesten was het bouwen van sluizen voor de waterregulatie.

Door de grote omvang van het grondbezit had klooster Yesse ook op diverse plekken belang bij een goede waterbeheersing en het liet zich hierbij ook zeker gelden. Zowel ten westen als ten oosten van de Hondsrug was regelmatig sprake van wateroverlast. Yesse lag uiteraard het dichtst bij de Hunze en heeft daarvan zeker zowel profijt als hinder ondervonden. Ten noorden van de stad kwam de Drentsche Aa die ten westen van de Hondsrug lag bij Mude samen met de Hunze. Beide rivieren hadden toenemende problemen hun water af te voeren, doordat zij bij elkaar kwamen beïnvloedden zij elkaar ook nog eens.

De bemoeienis van Yesse wordt voor het eerst duidelijk in 1323, wanneer het klooster initiatief neemt tot de aanleg van vier sluizen bij Schilligeham. In een ongedateerde oorkonde beloven diverse partijen waaronder Yesse als initiatiefneemster, 'met betrekking tot de vier zijlen, de daarbij behorende dijken en hun watergang' dat zij de zijlvesten van Winsum schadeloos zullen houden wanneer hun water op enigerlei wijze schade zou toebrengen aan de Winsumers beneden het terrein van de zijl. Ook klooster Aduard speelt een rol in het vaststellen van de (eventuele) schade. Het stuk is bekrachtigd met o.a. het zegel van de abdis van Yesse. In een tweede oorkonde beloven de gezamenlijke bewoners van onder meer Go en Wold, allen belanghebbenden bij de nieuwe zijlen van Schilligeham dat zij de kloosterlingen van Essen zullen vrijwaren van claims afkomstig van de Winsumer zijlvesten. Van den Broek geeft hier als uitleg nog bij aan dat het opvalt dat Aduard afwezig is in dit geheel,

behalve in geval van schade. Schilligeham ligt dichtbij Aduard. Rond 1600 zou dit gebied aan klooster Aduard toebehoren, wat het vreemd maakt dat zij geen partij zijn in dit project. De verklaring is mogelijk dat Yesse dit grote project niet zonder de regie van Aduard kon volbrengen. Aduard heeft dan tenminste ingestemd met de bouw van deze sluizen. Dat dit niet zonder gevolgen kon blijven aan de westkant van de Hondsrug lijkt bevestigd te worden als we lezen dat in hetzelfde jaar 1323 “liefst zeven vermogende ingelanden borg staan voor de abdis van Jesse”, die als grootgrondbezitter participeert in de bouw van vier afwateringssluizen in de benedenloop van het Hoornse Diep en de Hunze. Ter vergelijking: uit de verdere omgeving deden per dorp, marke of buurschap, Dilgt, Glimmen Haren Helpman en Noordlaren slechts een of twee welgestelde borgen mee. Er wordt hier gesproken over Hemmerwolde, later zou dit gebied Neerwolde, lage veenwildernis, genoemd worden.

De toenmalige abdis, Vrouw Jutte of Jutta, had kennelijk een flinke groep invloedrijke vrome vrienden die voor haar borg stonden, niet alleen in Hemmerwolde maar ook in Eelde en Yde. De bouw van zijlen in dit gebied is overigens een vervolg geweest op de zijlenbouw bij Schilligeham, een project dat niet effectief bleek.

Overigens betekent dit niet dat het grondgebied in eigendom was van klooster Yesse: in de elfde eeuw behoorde het tot het grondgebied van klooster Werden, nabij het Duitse Essen. Rond 1300 is het in handen van het bisdom Utrecht. Het beheer was in handen van de ‘Hof te Hemmen’ en de uithof ‘Den Hoorn’.

Later, in 1332, maakte een aantal partijen waaronder Essen afspraken rond het beschermen van een zijl bij Gronenburg bij Euvelgunne (aan het einde van de huidige H.L. Wicherstraat) en de zijl bij het hierboven genoemde Mude, nabij Noordehogebrug..

Ook in de directe omgeving van het klooster was waterbeheersing van groot belang. Het laaggelegen Helper Oosterhamrik en Essen waterden af op de Hunze, bij Gronenburg. Resten van deze sluis werden in 1941 gevonden. Ten oosten van de boerderij Dijkhuizen, iets ten noorden van Roodehaan, werden in 1971 eveneens overblijfselen van een ebzijl gevonden. De zijltocht van de landerijen van Essen had zijn monding waarschijnlijk iets beneden deze sluis.

Middelen van bestaan

Algemeen

Cisterciënzer kloosters werden geacht in hun eigen onderhoud te voorzien. Dit betekende in termen van dagelijks leven het zorgen voor eigen onderdak, voeding en kleding en alles wat daarvoor nodig was. De koorzusters zullen bij dit alles een minimale rol hebben gespeeld. Wel zullen zij lichtere werkzaamheden hebben verricht en zich hebben bekommerd om de zieken. Veelal was er een zuster die een kruidentuin hield met geneeskrachtige kruiden.

Voor het zwaardere werk en het werk verder van huis hadden zij hulp van enige lekenzusters maar vooral lekenbroeders, die voor de koorzusters noodzakelijk waren om het kloosterbedrijf op de been te houden. De vraag wat het betekent om ‘in eigen onderhoud te voorzien’ dringt zich hierbij op. Wie moesten dat dan doen? In de praktijk hield dit vooral

in dat men niet bedelde, maar werkte voor de kost, zolang dat maar gebeurde door mensen die op een of andere manier aan het klooster waren verbonden.

Het hierboven genoemde grondbezit was uiteraard deels nodig om voedsel te verbouwen en dieren te houden. Dit zal zoveel mogelijk dicht rond het kloosterterrein gebeurd zijn, een deel van de veldnamen wijst hier ook al op. Bovendien ligt het voor de hand benodigde arbeid zo dicht mogelijk bij het klooster te houden. Maar ook de kloosterboerderijen elders hadden hun bestaansreden. Rond Kropswolde werd vooral veen afgegraven en dus turf gewonnen. Kloosters waren praktisch volledig onverwarmd, maar wel was warmte nodig om stenen te bakken om het aanvankelijk houten klooster door een stenen te vervangen. De boerderij bij Roowolt is iets minder verklaarbaar. Denkbaar is dat hier klei werd gehaald om stenen te bakken, maar eerder werd al aangegeven dat hiervoor ook geschikt keileem uit de nabije omgeving gebruikt werd. Mogelijk was hiervan onvoldoende, of wilde men producten verbouwen op de klei die op de lichtere gronden rond Yesse niet thuishoorden.

Hiernaast hield een klooster ook dieren, nodig voor wol en huiden, melk, arbeid en vervoer. Vlees van viervoeters mocht niet worden gegeten, bang als men was voor het effect op lustgevoelens dat hieraan werd toegeschreven. Een eendenkooi, bedoeld voor de vangst van eenden, zou Yesse echter wel gehad hebben, aan de noordkant van de huidige Noorderzanddijk.

Bij het bodemonderzoek uit 2010 zijn ook gegevens verkregen met betrekking tot de akkerbouw op het kloosterterrein. Het pollenspectrum uit de kloostertijd laat zien welke akkerbouwactiviteiten werden uitgeoefend. Het aandeel van de veeteelt is daaraan echter niet af te lezen. De veldgewassen geven een indicatie van de oogsten die voor Yesse van belang waren. Kloosters produceerden voor eigen gebruik en hadden daarnaast meestal een economische streekfunctie. Yesse was een klooster met veel grondbezit en produceerde ongetwijfeld meer dan het zelf nodig had. De teelten van hennep en vlas wijzen op een marktgerichte productie. Dat kan de handel in oogstproducten zijn geweest maar ook de verwerking ter plekke tot touw en linnen. Handwerk had een vaste plaats in het klooster, doch welke nijverheid waar precies plaats vond, is met de huidige stand van kennis nog ongewis.

Tegen de verwachting in ontbrak rogge in het pollenspectrum, terwijl rogge toch het broodgraan van de middeleeuwen heet te zijn en de verbouw van rogge in Noord-Nederland vanaf de 11de /12de eeuw een grote vlucht had genomen. Het ontbreken van rogge kan betekenen dat men zich in het klooster Yesse van andere broodgranen bediende. Van de graansoorten in het pollenspectrum komen tarwe en gerst het meest in aanmerking. Haver zal bestemd zijn geweest voor de paarden die het zware werk moesten verrichten. Feith (GVA 1902) meldt dat Yesse, naast tiendrechten die het bezat in Dilgt en Haren, ook een opvallend groot aantal roggepachten ontving uit Drenthe, te Midlaren, Borger, Westerbork, Drouwen en Emmen. Met name noemt hij dat Yesse roggepachten ontving uit Borger, waar “Blominckarve geeft de darde garve”. Is dit de reden dat in Essen geen rogge verbouwd werd, of is het omgekeerd geweest en werd uit Drenthe betaling in rogge gevraagd

omdat men het zelf niet had?

Deze werkwijze bracht wel risico's met zich mee. De opbrengst van graanteelt bijvoorbeeld, is altijd onzeker. Overschotten werden verkocht, tekorten werden zo nodig aangevuld. Het eerste leidde natuurlijk tot vermeerdering van het kloostervermogen en het lijdt nauwelijks twijfel dat er al gauw opzettelijk een graantje te veel werd verbouwd. Ook bakten de kloosterbroeders van Aduard en Essen waarschijnlijk samen de voor henzelf en anderen benodigde kloostermoppen. In hoeverre Essen hiervan mee geprofiteerd heeft is onbekend, maar wel is zeker dat vanuit Aduard een levendige handel in stenen plaatsvond met Noord Duitse gebieden. Waarmee maar duidelijk wordt dat het ideaal van armoede soms moeilijk te handhaven was.

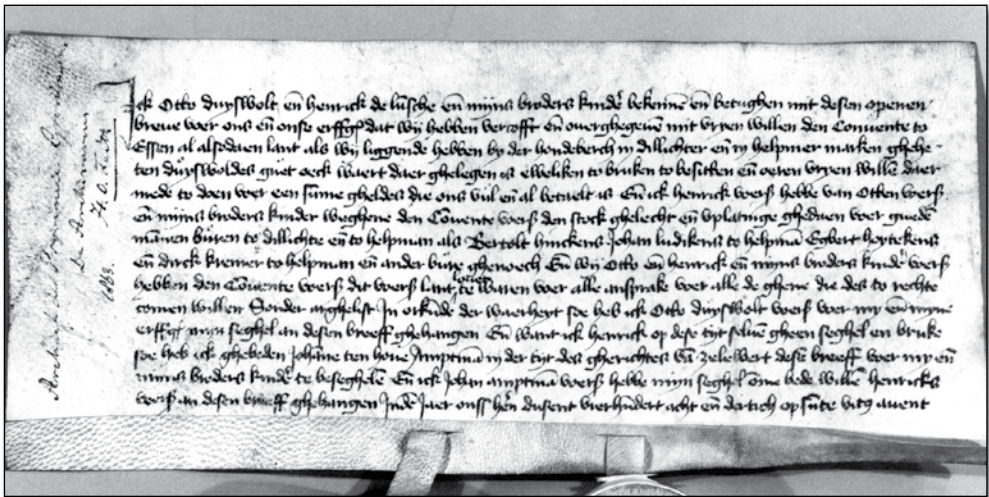
Direct gerelateerd aan dit grondbezit waren de inkomsten uit grondhandel. Al uit de vroege kloostertijd zijn oorkonden bekend waaruit blijkt dat Yesse grond in de buurt van het klooster aankocht, zoals het 'Ebedinger Ghoet' in 1245. Maar ook werd regelmatig grond verkocht. Zo zijn in Drenthe, te weten in Borger, Ees, Emmen, Gasselte en Schipborg, ruim 20 akten bekend van aankoop, verkoop of grondruil. In Groningen zijn dat er ruim 30, zoals in Dilgt, Essen, Groningen, Haren, Helpman, Kolham, Kropswolde, Neerwolde en Woltersum. Behalve opbrengsten uit eigen werkzaamheden waren er meer bronnen van inkomsten.

Giften bij intreden en voor gebed

Klooster Yesse werd bewoond door dochters uit gegoede families. Dit waren in elk geval aristocratische families uit de stad Groningen, maar ook dochters van betere boerenfamilies uit de omgeving vonden hun bestemming in klooster Yesse. Niet voor niets werden dochters van rijkere ouders toegelaten, zij immers brachten middelen binnen bedoeld voor het levensonderhoud tijdens hun kloosterleven. Het klooster verwachtte dat deze bijdragen vervielen aan de kloostergemeenschap, indachtig de gelofte van armoede. Zo werden regelmatig niet alleen sommen geld, maar ook gebouwen en stukken land aan het klooster geschonken, die op een of andere manier geëxploiteerd konden worden. De aanwezigheid van een dochter of zoon in een klooster gaf ook de familie waarvoor in het klooster werd gebeden, al dan niet tegen betaling, enige garantie dat dit ook inderdaad gebeurde. Ook de proveniers schonken een stuk land, een geldsom of bezittingen, in ruil voor hun kost, inwoning en zo nodig verzorging. Voor alle kloosterbewoners werd duidelijk vastgelegd onder welke voorwaarden zij werden opgenomen, om latere problemen met familieleden over de erfenis te voorkomen.

Pachten

Pachten bestonden vaak uit tienden van de opbrengst van de productie, zoals oliepachten en roggepachten, zoals uit Drenthe. Het gegeven dat er oostelijk van het terrein een gebied met de veldnaam roggestukkie wordt aangegeven én dat uit kerkelijke bronnen blijkt dat Essen (Yesse) wel een roggemolen bezat (Post), suggereert dat deze veldnaam uit de kloosterperiode stamt. Dat er binnen het kloosterterrein geen roggepollen

Otto Duyswolt,
Henrick de Lunsche
en de kinderen van
diens broer verkopen
en leveren bij
stoklegging aan het
klooster te Essen
Duyswoldesguet bij
de Hondeberch in de
marken van Dilgt en
Helpman.
(kloosterarchief 0180,
14 juni 1438)

zijn gevonden kan een gevolg zijn van een mogelijke verbouw vlak buiten het terrein, hetgeen niet verwonderlijk is bij een vrouwenklooster.

Verkoop land en goederen

Van de nog bestaande oorkonden over Yesse gaat een flink aantal over aan- en verkoop van landerijen. Ook vond ruil plaats, niet alleen van land om land, maar ook van land tegen bepaalde rechten, zoals het recht van afwatering. Of een deel land werd aangekocht omdat daar een sluis nodig was om het land in de omgeving beter te kunnen afwateren. De handelsgeest die de cisterciënzers eigen lijkt zal er wel voor gezorgd hebben dat de kas er niet te veel onder ging lijden.

Schoollessen

Al in de beginjaren van Yesse beschrijft Caesarius van Heisterbach een anekdote over twee schoolmeisjes, die om de eer streden het beste te zijn. Dit geeft het bestaan van een kloosterschool aan, in de 15e eeuw wordt dit wederom vermeld. Niet duidelijk is of de inkomsten uit dit lesgeven de moeite waard waren, wel hoopte men dat de meisjes die les kregen later zouden intreden. Meisjes, gedacht moet worden aan kinderen vanaf ongeveer twaalf jaar, kregen les in lezen en schrijven waarbij gebruik gemaakt werd van religieuze teksten. Cisterciënzers toonden geen vijandige houding ten aanzien van studie en wetenschap, maar zij zagen dit vooral als middelen tot bezinning. Pas in 1144 werden kloosterscholen toegestaan. In 1206 bepaalde het Generaal Kapittel dat vrouwenkloosters geen jongens mochten opvoeden, wel meisjes. In mannenkloosters mochten helemaal geen jonge kinderen worden aangenomen, dus ook geen jongens. Zij konden vanaf hun achttiende jaar terecht in een klooster. Na de komst van bedelorden versoepelden deze maatregelen en na 1245 werd zelfs verplicht dat in elk gewest een studium (school) werd gebouwd. Hoe het ook zij, in klooster Yesse was afgaande op Caesarius al vanaf het prille begin een schooltje waar meisjes les kregen. Gezien het bovenstaande leefde in Yesse een geëmancipeerde groep vrouwen die haar tijd vooruit leek te zijn.

De status van het klooster Yesse, de plaats in de Cisterciënzer orde

Yesse in Europees ordeverband

Door de strakke organisatie kon de cisterciënzer orde ook goed zicht houden op de aangesloten kloosters.

In de loop van de tijd zijn verschillende stambomen opgesteld waarop de bij de vier dochterkloosters van Citeaux 'aangesloten' kloosters staan vermeld. Opvallend is dat hier eigenlijk nooit de vrouwenkloosters op werden aangegeven. Dit moet denkelijk begrepen worden vanuit de korte tijd dat deze zelfstandig gesticht werden - de dubbelkloosters kwamen voor met één naam - en vermoedelijk nog meer door de ideeën die de kloostermannen over de -vrouwen hadden. Duidelijk is dat Yesse, net als alle Friese kloosters, viel in de lijn van het klooster Clairvaux, dat groot gemaakt werd door de abt die ook de orde groot maakte, Bernardus. Vanuit het Duitse Riddagshausen werd in 1165 het eerste Cisterciënzer klooster in Noord Nederland gesticht, Klaarkamp bij Rinsumageest. De naam Klaarkamp, 'licht veld', verwijst duidelijk naar Clairvaux 'licht dal'. Vanuit het grootste Friese klooster Klaarkamp werden ongeveer twintig andere kloosters gesticht, waaronder de later beroemde Bernardusabdij van Aduard in 1192. Twee jaar daarvoor werd klooster Bloemkamp bij Bolsward gesticht en later, op de huidige Gronings-Friese grens, Gerkesklooster, 'Jerusalem' in 1249.

Dat het niet exact bekend is door wie klooster Yesse werd gesticht, is eerder al vermeld. Wel is gebleken dat er in de eerste periode, van 1215 tot 1249, toezicht is gehouden vanuit het Duitse klooster Heisterbach. Abt Henricus van Heisterbach (1208-1244) is voor zover bekend twee maal in Essen geweest, getuige de verslaglegging door zijn schrijver Caesarius. Normaal gesproken verkreeg de abt van het visiterend klooster de benaming 'vader-abt', het te bezoeken klooster werd een 'dochterklooster' en de abt had verschillende taken te vervullen. Naast de jaarlijkse bezoeken betekende dit dat hij toestemming moest geven voor verkoop van kloosterbezittingen, moest bemiddelen in geschillen tussen de priorij en 'derden' en hij moest zich bekommeren om de geestelijke belangen van 'zijn' dochterkloosters. Officieel was hij ook biechtvader van de nonnen, in de praktijk werd dit waarschijnlijk ook toen al overgelaten aan een plaatsvervanger. Vanaf 1249, toen Aduard toezien klooster werd, zal dit zeer waarschijnlijk een monnik uit Aduard zijn geweest. Het bovenstaande geeft aan dat feitelijk elk klooster een toezichthouder

De Heilige Bernardus van Clairvaux

kende en dat het toezien klooster een zekere macht had over zijn dochterkloosters, ongeacht of dit abdijen of priorijen waren. Meer dochters betekende dus meer macht.

De door Caesarius beschreven 'mirakelen' die in klooster Yesse hebben plaatsgevonden, hebben Yesse hoogst waarschijnlijk geen windeieren gelegd. Toen Aduard, uit op meer dochters, Essen onder haar vleugels wilde, heeft naar het lijkt de priorin handig gebruik gemaakt van 'haar' wonderen, door in ruil voor deze 'inlijving' af te dwingen dat Yesse de status van abdij zou verkrijgen. Dit betekende dat het klooster steeg in de rangorde, hetgeen op zich uniek was gezien het feit dat vrouwenkloosters op last van het GK eigenlijk alleen priorij konden zijn. In hoeverre de abdis ook alle aan vrouwen toegestane bevoegdheden kreeg die bij haar titel pasten is niet duidelijk.

Yesse en haar zusterkloosters

Op de plek waar ooit het machtige klooster Ihlow stond, wordt nu een impressie gegeven van de grootte van de kerk. Hieronder bevindt zich een museum met een stilteruimte.

Door de aansluiting bij Aduard werd Yesse zusterklooster van een aantal kloosters in de omgeving, namelijk van het machtige Ost-Friese klooster Ihlow bij Aurich en van het Assense klooster Maria-in Campis, dat vanuit Coevorden was gekomen. Het werd in Coevorden gesticht als een soort boetedoening, nadat de Drenten in 1227 de Utrechtse bisschop Otto von Lippe in het moeras bij Ane hadden omgebracht. In Coevorden bleek het zo nat, dat verplaatsing van het pas gestichte klooster noodzakelijk was. Yesse is de zusters van Coevorden op een niet nader omschreven manier behulpzaam geweest.

Herdenkingssteen voor de slag bij Ane. De tekst luidt: De slag bij Ane, 28 juli 1227. Deze slag was het treffen tussen de Bisschop van Utrecht Otto Von Lippe met diens leger en de Drenten onder leiding van Rudolf van Coevorden.

Later nam Aduard het van oorsprong Benedictijner vrouwenklooster Trimunt onder haar hoede. Het klooster was tot extreme armoede vervallen en grotendeels verlaten. Ook vroeg het in 1340 door vrouwe Adderth van Tjum gestichte vrouwenklooster Sint Annen om opname van het klooster in de Orde. In 1344 werd dit besluit door de Paus bevestigd en hierdoor zou het klooster Capella sancti Bernardi als zelfstandig vrouwenklooster met een abdis aan het hoofd

gaan functioneren, onder toezicht van Aduard. In deze periode lijkt de weerstand van het Generaal Kapittel tegen zelfstandige vrouwenkloosters afgenomen te zijn.

In 1410 werd door het GK het vrouwenklooster Midwolde (Westerkwartier) dat door brand verwoest was, met Yesse samengevoegd, onder jurisdictie van Clairvaux.

De relatie van Yesse tot klooster Sibculo

Ongeveer vanaf 1400 kwam ook Yesse onder de invloed van de Moderne Devotie, de Noord-Nederlandse vorm van de grote West-Europese hervormingsbeweging die toen plaatsvond. . Inmiddels had in 1408 een in 1406 gesticht klooster van de Moderne Devoten in Sibculo, bij Hardenberg, zich aangesloten bij de cisterciënzer orde. Door invloed van abt Boyng zou Yesse zich in 1423 bij de Colligatie van Sibculo aansluiten, waarmee dit klooster ook de visitatie kreeg in plaats van Aduard.

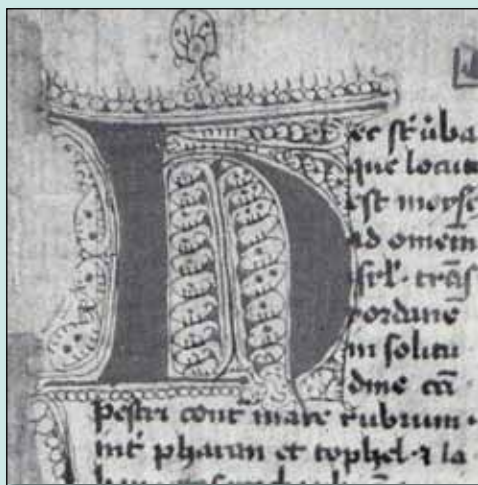
Status?

Voor zover Yesse 'status' had in de betekenis van aanzien, zal het die te danken hebben gehad aan de wonderverhalen, aan een zakelijk ingestelde priorin rond 1249, aan het opgebouwde bezit mogelijk mede als gevolg hiervan, en aan de vermogende families die het klooster steunden. Een status in de zin van aanzienlijke bouwwerken blijkt niet uit gevonden gegevens, met de kanttekening dat dit wel in relatie tot de tijd en de omgeving gezien moet worden.

Handschrift uit Essen

Midden jaren negentig van de vorige eeuw vond de middeleeuws handschriftdeskundige Prof. Dr. J.M.M. Hermans (1949-2007) min of meer bij toeval in de Erzbischöfliche Bibliothek van Paderborn een handschrift dat deels in Essen is geschreven.

Bijzonder is dat dit handschrift toebehoorde aan een man, Henricus Buerinck of Elurinck. Het feit dat er tenminste één schrijvende monnik in Yesse gewoond heeft, werpt wel een geheel ander licht op dit vrouwenklooster. Het betreft een vrij eenvoudig handschrift van 246 bladen, vrijwel geheel op papier en hoofdzakelijk gevuld met teksten uit het Oude Testament. Het is gedateerd op 26 mei 1474 en expliciet gelokaliseerd in het Cisterciënzerinnenklooster Yessen of Essen. In 1486 wordt gemeld dat het handschrift behoort aan het Duitse mannenklooster Nieuw Buurlo bij Borken, Nordrhein-Westfalen, een klooster dat net als Yesse was aangesloten bij de Colligatie van Sibculo. Hoe het werk in Paderborn terecht is

Initiaal H met penwerk van Henricus Eluerick, monnik in Yessen/Essen in 1474. Paderborn, EAB, VGAW, Ms 222, fol.103r (detail). Uit: Het Noorden in het midden.

gekomen is hiermee niet verklaard. Het Yesser handschrift mag met recht een bijzondere vondst genoemd worden.

Culturele en religieuze betekenis

Algemeen

Of en in hoeverre Yesse in cultureel of religieus opzicht een meer dan 'normale' rol heeft gespeeld is moeilijk te zeggen. Er zijn geen beeldhouwwerken of houtsnijwerken bewaard gebleven, laat staan bijzondere. Het Mariabeeld dat een hoofdrol speelde in een van de verhalen van Caesarius, zou een prachtige nalatenschap zijn geweest, ware het niet dat ook dit met de geschiedenis is verdwenen.

Cisterciënzers vormden primair geen schrijvende orde, slechts de noodzakelijke schrijfwerkzaamheden werden verricht en religieuze handschriften uit Yesse zijn niet bewaard gebleven, met één uitzondering waarover elders meer. De bibliotheek die in het klooster geweest moet zijn is verloren gegaan of de handschriften zijn niet meer herkenbaar als afkomstig uit Yesse.

Kloosters in het algemeen speelden wel een belangrijke rol in het religieuze leven van hun tijd, door hun gebeden voor hun weldoeners, zieken en gestorvenen, al dan niet tegen betaling. Godsdienst was met name de eerste twee eeuwen van het klooster nog niet zo individueel als in onze tijd, de omslag in deze richting vond plaats in de 14de en begin 15e eeuw.

Over deze periode vermeldt het Nieuw Nederlands biografisch Woordenboek het volgende: "Beter slaagde Boyen in Essen, dat in korten tijd in bloei en tucht boven allen uitmuntte". De schrijver relateert dit vooral aan het klooster Aduard, "dat het laatst van alle kloosters een herstel der regeltucht aannam". Kloosters genoten aanzien, door hun mogelijkheid tot voorbede voor de burgers. Maar ook op andere wijze kon een klooster aanzien verwerven en ook voor Yesse ging dat op.

Pagina uit de
Dialogus
Miraculorum

De wonderverhalen

De echte geest van de middeleeuwen komt sterk naar voren in de beleving van wonderen: wat wonder is, is waar. Caesarius van Heisterbach is al genoemd vanwege zijn "Dialogus miraculorum", waarin ook twee verhalen over wonderen, 'mirakels' uit Yesse worden verteld.

De kaars die zich niet liet doven

"In het Cisterciënzer klooster Jesse bij Groningen was een wondervol Mariabeeld, zeer kunstig uit hout gesneden, dat de Moeder Gods voorstelde met het kind op de schoot." Caesarius zegt het als volgt: het beeld was "door medewerking der engelen behoorlijk gebeiteld. Vóór

Het Mariabeeld van de paters

In 1947 stichtten de Paters Jezuïeten het Sint Maartenscollege in Haren, het huidige Maartenscollege, de Internationale School. De paters hadden hun eigen kapel, in het voormalig koetshuis, anno 2014 een makelaarskantoor. In de kapel wilden zij hun eigen beelden en kozen daarvoor links van het altaar voor een Christusbeeld, rechts voor een beeld van een gekroonde Maria met het Kind op de arm, geïnspireerd op het wonderverhaal van Caesarius. Beide beelden zijn van de hand van Charles Vos. Nadat de laatste paters in 2003 vertrokken uit de Esserhoeve werd het Mariabeeld overgebracht naar de Nicolaaskerk in Haren.

Mariabeeld uit de voormalige kapel.

het beeld stond een kandelaar met een kaars, die de kosteres eens op een dag na afloop van de mis uitdoofde. Twee timmerlui, die in de kerk hun werk wilden doen, vonden het licht weer brandende en zeiden dat aan de prior en spraken: 'Heer, als u de kosteres niet vermaant, dat zij met het uitdoven van de kaars voorzichtig zijn moet, dan zult u het huis Gods nog zien verbranden. Want alles is van hout: het altaar, de kandelaar en de wanden.' De prior liet de non roepen en beschuldigde haar van nalatigheid. Zij echter ontkende schuld en blies het licht uit. Toen de timmerlieden weer binnenkwamen, zagen zij de kaars andermaal branden en vertelden dit al gauw weer aan de prior. Deze werd boos en bestrafte de non met harde woorden. Toen hij echter van haar hoorde, dat zij de kaars gedoofd had, beval hij haar het licht niet weer uit te doen, omdat hij weten wilde wat dat te betekenen had. Deze gehele dag en de volgende nacht brandde de kaars vóór het Mariabeeld en was des morgens nauwelijks zoveel afgebrand als de lengte van een halve vinger." (Friesische Sagen)

Houtsnede
N.J.B. Bulder

Het wonderbare Mariabeeld

"Op St. Andriesdag (30 november) ging een van de timmerlui, een eenvoudige en vrome man, die het klooster als lekenbroeder diende, naar de mis. Toen de priester begon met het lezen van het evangelie, richtte het beeld van de Heiland zich voor zijn ogen op van de schoot zijner moeder, nam de stralenkroon van haar hoofd en zette die zelf op. En toen de priester na het lezen van het evangelie aan de plaats kwam: 'en hij is mens geworden', op dat ogenblik zette de Heiland de kroon weer op het hoofd van zijn moeder en nestelde zich weder in haar arm. Toen de eenvoudige timmerman dit zag, schrok hij en hij dacht bij zich zelf: het is beter, dit te zwijgen. Als je 't zegt, gelooft je niemand. Maar toen hij op het feest van de heilige Nicolaas (6 december) dezelfde verschijning opnieuw zag, vreesde hij Gods toorn op zich te laden, wanneer hij nog langer bleef zwijgen. Hij vertelde de prior alles zoals het gebeurd was." (Laan, K. Ter; Groninger Overleveringen II (Groningen 1930), 16-18.

Wonderverhalen stonden veelal symbool voor de kracht van God of Christus. Zo symboliseert het eerste verhaal het Licht van Christus, dat zich niet laat doven, het tweede verhaal verwijst naar enerzijds de menselijke, en anderzijds de goddelijke waarden van Jezus Christus. Vaak werden wonderen 'gezien' door timmerlieden, onder verwijzing naar Jozef. Dit gegeven wordt wel toegeschreven aan de honger die deze lekenbroeders vaak leden, waardoor zij visioenen kregen, hallucineerden. De hedendaagse Duitse Benedictijner monnik Anselm Grün noemt wonderen "naar buiten verplaatste beelden van de ziel".

Het wonder van Kropswolde

Het Meertensinstituut heeft onderzoek gedaan naar bedevaartplaatsen in Nederland en vindt geen bewijs voor Yesse als zodanig. Sommige kloosters weigerden zelfs pelgrims omdat zij ook wel berooid aankwamen na hun lange reis en het klooster hen toch onderdak moest bieden terwijl de giften uitbleven.

Anders ligt dit voor de Mariakapel in Kropswolde, waar in de kapel van de Esser lekenbroeders een Mariawonder gebeurd zou zijn. De inhoud van dit verhaal is onbekend, echter van deze kapel is bekend dat zij tot na de kloostertijd pelgrims zou aantrekken.

Op de kaart die Christian Sgrooten, de 'Koninklijk geograaf' van Philips II, op last van Alva maakte komt de kapel van Kropswolde voor. Ten noorden ervan staat een symbooltje waarmee in het algemeen kloosters werden aangegeven. Het lijkt er op dat het Esser voorwerk toch wel zo belangrijk was dat het als klooster werd aangemerkt.

Pelgrims met giften?

Hoewel het Meertensinstituut geen bewijs vindt voor een toeloop van pelgrims naar Yesse, is hier toch ook anders over gedacht, vermoedelijk slechts op grond van een verwachting. Reitsma (1903) noemde dit in zijn verklaring van het wonder van het Mariabeeld als volgt: "Het bezit van zulk een miraculeus beeld was voor de jeugdige stichting van grote waarde en het is niet te verwonderen dat het conventssegel van Essen ook dit oude altaarbeeld (afb. e) vertoont. Misschien is aan den toeloop van geloovigen, die van dit mirakel een gevolg was, ook de snelle toename toe te schrijven van den uiterlijken bloei door den mildheid der vroomen." Als noot tekent hij hierbij aan dat het klooster in 1245 eigenaar wordt van het zogenoemde 'Ebedinger goed te Jesse', voor een aanzienlijk bedrag. Een van de oorkonden bevestigt deze aankoop. Zoiets is alleen maar mogelijk voor een zo jong klooster, als er extra inkomsten zijn geweest.

Conventssegel van Yesse.
Het randschrift luidt:
SIGILLVM CONVENTVS S(an)C(t)
ITIMONI[ALIVM] IN YESSE

De achteruitgang en modernisering van het kloosterwezen in de late middeleeuwen

Na 1400

In het begin van de 15e eeuw raakte het kloosterwezen in West-Europa over zijn hoogtepunt heen. De pest was uitgewoed, de economie trok aan, de welvaart nam toe. Dit had zo zijn gevolgen voor het kloosterleven in het algemeen en dus ook voor dat van Yesse. De kloosterregel werd minder goed nageleefd, maar ook ontstond een andere geloofsbeleving. Al in de 14e eeuw kwam een stroming op gang die, na een periode van toenemende veruiterlijking die gepaard ging met pracht en praal, vooral een verinnerlijking van de geloofsbeleving nastreefde. In deze eeuw nam de kritiek van de burgerij op de kerkelijke overheden toe, tegelijkertijd groeide de behoefte aan een individuele vormgeving van de eigen geestelijke weg. In heel Europa kwam een dergelijke beweging op gang, maar in Noord Nederland en Duitsland kwam op initiatief van Geert Grote als krachtige variant de Moderne Devotie naar voren. Gezien deze behoefte van de burgerij aan een eigen beleving van het geloof, is het niet verwonderlijk dat deze beweging ontstond vanaf de basis, bij leken, lagere geestelijken en semi-religieuzen (lekenbroeders en –zusters).

De 'Modernisering'

Abt Boyngius, of Boyng, van het klooster Menterne in Termunten lijkt dit te hebben begrepen. In elk geval kreeg hij van het Generaal Kapittel het algeheel visitatierecht van de Groninger kloosters maar wel met de opdracht om deze, samen met de abt van Klaarkamp, te behouden voor de cisterciënzer orde. Deze Moderne Devoten legden in eerste instantie geen kloostergelofte af, wat tot onvrede leidde onder de pastoors die dat wel allemaal moesten doen. De Bisschop van Utrecht verbood toen onder druk van deze pastoors de priesters van de Moderne Devotie om te preken, wat hen dwong zich bij een bestaande orde aan te sluiten. Abt Boyng zou daarna ettelijke kloosters, waaronder Yesse, overhalen om zich aan te sluiten bij het nog zo jonge klooster Sibculo, in 1423. Hierna horen we niets meer over 'ongeregeldheden' binnen de kloostermuren van Yesse. Echter, in een oorkonde uit 1483 wordt vermeld dat abt Johannes van Citeaux op een van zijn reizen persoonlijk Yesse bezocht, om de zusters een hart onder de riem te steken. Het lijkt er op dat Aduard iets anders over de hervormingen dacht, gezien de inhoud van de betreffende oorkonde, Kla 703, 10 juni 1483: "Johannes, abt van Cistercium (Citeaux), maakt bekend aan de prior van het klooster St. Maria van Galilea in Zebekeloe (Sibculo) dat hij op zijn visitatiereis langs de kloosters in Germania ook het klooster van de religieuzen te Yesse heeft bezocht, die vreesden dat de hervorming in hun klooster, teweegebracht

door de prior van St. Maria van Galilea, teniet gedaan zou worden, nu zij enige jaren geleden gevisiteerd waren door de abt van St. Bernardus te Adwert, in plaats van door bovengenoemde prior, in opdracht van de abt van Clarevallis (Clairvaux); en dat hij deze hervorming bekrachtigt en zich uitspreekt voor de voortdurende ervan, terwijl hij alle leden van de orde verbiedt iets daarin tot nadeel van Yesse te wijzigen.”

De Colligatie streefde gelijkheid onder de aangesloten kloosters na, hetgeen betekende dat eigenlijk slechts priorijen deel ervan uitmaakten. Toch zou Yesse een abdis houden. Vermoedelijk heeft de abdis na eigen onderhandelingen alleen deze titel behouden en werd het klooster feitelijk een priorij. De invloedrijke abt Gerlach van Kranenburg, prior van Sibculo van 1455 tot 1491 en die wel ‘De tweede Bernardus’ werd genoemd, bezocht Yesse als visitor. Gerlach werd wel beschermer van Yesse genoemd: “In het bijzonder hadden de cisterciënzerinnen van Jesse bij Haren met hun lekenbroeders en lekenzusters reden om Gerlach blijvend te gedenken om de vele, bijna ondraaglijke lasten die hij zich jegens hen getroost had”, aldus Gerhard Faix in zijn boek ‘Gabriel Biel und die Brüder vom Gemeinsamen Leben’. Gerlach heeft een strengere toepassing van de kloosterregel nagestreefd en mede op instigatie van het Generaal Kapittel kort voor 1489, toen een definitieve regeling werd getroffen, nieuwe regels (een statuut) geschreven voor de lekenbroeders van Sibculo.

De 16de eeuw: Yesse verweekeld in strijd en geweld rond Groningen

Algemeen

Hoewel het religieuze leven binnen de muren van het klooster al niet altijd glad verlopen was, kwam er in de 16de eeuw pas echte onrust, maar nu van buiten af. De rijke en machtige Hanzestad Groningen werd doelwit van tal van strijdkrachten. De strijd begon toen de Duitse keizer Maximiliaan I in 1498 de hertog Albrecht van Saksen (1443-1500) tot 'erfpotentaat' over Friesland aanstelde, wat toen ook het gewest Groningen omvatte. Hij 'mocht' wel zelf zorgen dat hij dit gebied in handen kreeg wat natuurlijk niet zonder geweld kon gebeuren. Het zou het begin worden van een langdurige strijd om het bezit van Stad en Ommelanden. Albrecht stierf al in 1500, echter zijn zoon Georg zette de strijd onverminderd voort. Maar niet alleen de hertogen van Saksen streden om het gebied, ook Graaf Edzard van Oost-Friesland, nu Duits gebied, hertog Karel van Gelre (Gelderland) en later Keizer Karel V vochten om de stad in hun strijd om gebiedsuitbreiding. Het lukte de Groningers niet om hun stad uit handen van de belegeraars te houden. In "Historie van Groningen, Stad en Lande" (Prof. dr. W. J. Formsma, red.) wordt vermeld dat alle genoemde vorsten in de loop van 40 jaar de stad in handen hebben gehad.

Albrecht de klokmoedige, 1443-1500.
Onbekende Nederlandse meester, rond 1491

In deze tijd was het gebruikelijk dat krijgers en ruiters op hun tochten bij burgers werden ingekwartierd, maar vooral kloosters waren door de beschikbare ruimte uitgelezen plekken om soldaten onderdak te bieden. Door de ligging zo dicht bij Groningen, werd ook Yesse meer dan eens voor dit doel gebruikt. Soms lukte het een klooster door een betaling aan de stad inkwartiering te voorkomen. Maar als dat Yesse al gelukte, dan toch zeker niet altijd.

Hier kwam dan nog bij dat de vorsten met regelmaat hun soldaten geen soldij meer konden betalen, met als gevolg dat deze op roof uitgingen om zich van voedsel en onderdak te voorzien. Het heette dat de soldaten 'op de boer gingen leven', wat inhield dat de bevolking waaronder natuurlijk de boeren, gedwongen werd al het nodige beschikbaar te stellen. Behalve bij boeren kwam men hiervoor ook al snel terecht bij kloosters, waar men al dan niet terecht grote rijkdommen vermoedde.

Yesse als soldatenkwartier

De eerste tekenen dat men ook Yesse niet met rust liet, dateren meteen uit 1501. Saksische troepen trokken vanuit Aduard naar Drenthe, over Helpman en Essen, meer dan 1000 man sterk. De nacht daarna kwamen ze aan de zuidkant van de stad voor de stadspoorten en staken daar

Titelpagina Kroniek van Sicke Benninge 2012.

Georg van Saksen.

de molen in brand en alle huizen die aan de stadsgracht lagen, zoals beschreven is in 'De Kroniek van Sicke Benninghe', in 2012 bezorgd door drs. E.O. van der Werff en dr. F.A.H. van den Hombergh. Graaf Edzard bouwde in 1505 een blokhuis, 'Ter Punte', het huidige De Punt bij Glimmen. Het was bedoeld om zijn troepen in onder te brengen en om aanvoer naar de Stad te blokkeren. Toen het bijna klaar was, liet de graaf al het brouwgereedschap en huisraad uit het klooster Yesse halen: ketels, kuipen, tonnen en kannen, potten en bedden en liet alles naar Weerdenbras brengen. Na de overgave van de stad in 1506 zouden de Groningers het huis in handen krijgen en met de grond gelijk maken. In november 1505 ontstond er hongersnood in Groningen. Eerst lieten de burgers geroofd graan in Essen dorsen, daarna aten en dronken ze alles op wat aanwezig was en sleepten vervolgens het hele klooster leeg. Behalve van soldaten had het klooster dus ook te lijden van de Groninger burgers.

De kloosterzusters vluchtten naar Groningen, naar vrienden en kennissen. De kloosterpoorten werden stuk geramd en bomen werden over de gracht gegooid, in een poging te voorkomen dat in Essen soldaten zouden worden gelegerd.

Reitsma meldt het volgende over deze periode: "Op donderdag 23 maart 1514 trok Georg van Saksen, de zoon en opvolger van Albrecht, met drie vendels voetknechten en een aantal ruiters uit zijn hoofdkwartier in het klooster Aduard in de richting van de stad; voor de Boteringpoort werd een aantal huizen verbrand. Daarna kwamen ze voor de Herepoort, ook daar staken ze aan aantal huizen in brand waarna ze zich legerden in het klooster Essen." Op 24 maart 1514, 's morgens om 6 uur, gingen ze vanuit Essen wederom richting Stad. Bij de zuidelijke molen staken ze het molenaarshuis in brand (ongeveer bij het huidige viaduct in de Hereweg). Twee uur later kwam de hele bezetting vanuit Essen naar Groningen.

Nu trokken de Groninger burgers tegen hen uit en ontstond er een vuurgevecht waarbij slachtoffers vielen: aan Saksische kant sneuvelen vier of vijf man. Eén ervan, zo meldt Sicke Benninghe in zijn kroniek, zou een ridder zijn geweest die in de kerk van het klooster voor het hoogaltaar zou zijn begraven. Aan de Groningse (burger)kant waren er slechts enkele gewonden. De bezetting duurde niet lang. De hertog ontving berichten over vijandelijke activiteiten bij Farmsum en Oterdum, waardoor Georg het raadzaam achtte Essen te verlaten, op 18 april.

Een rol voor Yesse in vredeonderhandelingen?

Bijna had Essen in deze periode een cruciale rol gespeeld in de loop van de Groninger geschiedenis. In de strijd om de stad, bleek graaf Eberhard von Königstein, vertrouweling van hertog Georg van Saksen, bereid om op voorstel van de Groninger bestuurders, op 21 maart 1514 een voorbespreking te houden voor de later afgesproken vredesbespreking. Deze voorbespreking zou op neutraal terrein gehouden worden, in Essen. Dat de hertog hier niets van wist of althans hier niet mee instemde, blijkt uit het feit dat Georg het klooster liet bezetten al vóórdat de voorbespreking plaatsvond. Georg liet de paarden van Von Königstein naar Aduard brengen, waardoor deze machteloos stond. Von Pack kreeg vervolgens de opdracht om Von Königstein terug te winnen, desnoods

met geschenken. Op 6 april werd Essen verlaten door de Saksen. Men trok naar Aduard en het hele bolwerk in Essen werd geslecht. De hertog zat inmiddels in Leeuwarden, de vredesbesprekingen waren van de baan (Persoonlijke mededeling van Van den Hombergh).

Verdere onrust tot 1594

Na een aantal maanden rust in Essen was het deze keer graaf Edzard van Ostfriesland die met ruiters en knechten ("myt rutheren ende knechten") naar Drenthe trok "om rogge te halen". Of dat verhaal klopt of niet, er kwam niets van terecht. De veldheren waren onderling nog niet uit gestreden. Toen dan ook een afdeling Saksische soldaten, de 'Zwarte Hoop', lucht kreeg van de expeditie van Edzard, ging deze de graaf tegemoet, waarop Edzard vluchtte. Opdat "de Sassen daer geen legher souden maken" gaf hij zonder het te weten, een vroeg staaltje weg van wat nu de 'tactiek der verschroeide aarde' heet: hij verbrandde achter zijn rug een hele rij dorpen, ook de huizen van Essen die "bueten dat beschot" lagen.

Er is wel duidelijke berichtgeving over plunderingen van het klooster in de jaren 1522 en 1523. Ook zonder directe strijd om de stad Groningen waren kloosters doelwit van plundering, wegens de vermoede rijkdommen. Zo gebeurde het, dat in 1522 de soldaten van de hertog van Gelre wederom zonder soldij zaten. In september (Benninge) ging een groep "ruiteren en knechten" die in Dokkum had gelegen, over Gerkesbrugge naar Visvliet. Ze lieten een spoor van vernielingen achter, getuige de uitspraak "ze sloegen doeren, vensteren en glasen en alle huisreedschap" kort en klein. Samen met een andere 'hoop' uit Gelre bezetten ze nu het klooster in Essen en "verdorvent daer jammerlijcken met eten en drinken ende mit peerden mit hoep en haver dat se onnuttelijck verguisten en verdorven."

Nog geen jaar later, zondag 9 augustus 1523 gebeurt nog eens hetzelfde: Gelderse knechten trokken vanuit Aduard voorbij de stad, over het Schuitediep naar het klooster van Essen en "verzorvent daer oock in dat daer was als sulck volk plagh". Gelukkig braken ze deze keer snel op: al op 14 augustus vertrokken ze "wegh weder nae de Lande van Geller".

Het waren dus zware tijden voor het klooster en zijn bewoners. Vermoedelijk kwam het deze schade nog wel te boven. Het klooster had een groot grondbezit en er kwamen periodiek inkomsten binnen ('renten'), terwijl verwacht mag worden dat gelovigen uit de omtrek steun hebben verleend.

Het Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht geeft het volgende aan:

"Met barbaarsche woede vierde het Staatsche krijgsvolk onder den onstuimigen Berthold Entens zijn roof- en vernielzucht bot in de omliggende kerken, kloosters en abdijen. Het schoone nonnen-klooster Essen, bezuiden Groningen, liet de woestaard door zijn benden plunderen en verwoesten. Zelfs Aduard, weleer Neerland's hoogeschool, vond geen genade. De fraaie hoofdgebouwen en de bibliotheek met haar schat van handschriften en boeken gingen in vlammen op. Geen Turk kon ontzinder debaccheeren. Ook deze religieuzen, die de ondergang hunner dierbare stichtingen moesten overleven, zochten een toevlucht

Het refugium

Op dit moment is het pand weer gemoderniseerd en wordt gebruikt door een kledingketen. In het oudere middengedeelte uit 1937 zijn nog vier beelden te zien die verwijzen naar het gebruik door de kloosterlingen.

een feit werd en was het kloosterleven in Stad en Ommeland voorgoed voorbij. De openbare katholieke godsdienstoefening werd verboden, het belijden van het Gereformeerde geloof werd in plaats hiervan toegestaan. Naast deze religieuze omslag zou de stad Groningen zich op dat moment (weer) aansluiten bij de Republiek der Zeven Provinciën. Met de Ommelanden ging de stad verder onder de naam Stad en Lande.

Na afloop van de kloostertijd

Essen na 1589

Nadat het klooster in 1594 ophield te bestaan, stonden er nog ten minste resten van de gebouwen, al waren die ongetwijfeld niet meer in de staat een klooster waardig. De bruikbare resten hebben opnieuw dienst gedaan als bouw materiaal voor woningen in en rond Essen, die al dan niet werden gebouwd op de fundamenteën van de kloostergebouwen. Hoe snel dit in het begin is gegaan is niet bekend. Wel blijkt uit de acta van de classis in Groningen van 13 september 1641 dat er op dat moment in het klooster in Essen nog steeds “exercitie van die pauslicke superstitie” plaatsvond in het klooster te Essen, zoals gemeld wordt door dominee Hubertus Brucherus uit Haren. Flikkema concludeert dat Yesse een aantrekkelijke plek blijft voor de heimelijke katholieken.

In de loop van de tijd verdwenen steeds meer kloosterrestanten. In de wijde omgeving duiken tot op de dag van vandaag kloostermoppen op bij bouwwerkzaamheden, die gevoeglijk aan Yesse toegeschreven mogen worden. Waarschijnlijk is, dat ook uit Essen stenen naar de stad Groningen werden verkocht als bouw materiaal, zoals dat ook vanuit Aduard gebeurde. Ook werd puin gebruikt om straten te verharderen, zoals de latere Rijkstraatweg.

Een deel van het puin werd in de voormalige kloostergracht gestort, die hierdoor enkele meters smaller werd.. Stenen waren duur en werden op allerlei manieren hergebruikt. Dit zal de voornaamste reden zijn dat in Essen nog nauwelijks fundamenteën zijn teruggevonden: in de omgeving was zoveel behoefte aan stenen dat deze allemaal ‘gerooid’ en hergebruikt zijn.

Essen in 2014

Het kloosterleven hield in Essen op in 1589 met het vertrek van de zusters naar hun refugium. Een tijdperk was afgesloten, in Essen en kort daarna in het hele noorden. Nadat in 1890 ook de laatste bovengrondse resten waren opgeruimd bleef op de plek van het klooster en in de nabije omgeving een landelijke omgeving over, waar tot ver in de 20e eeuw boeren en tuinders leefden. Anno 2014 is Essen een plezierige woonomgeving voor zo’n twintig gezinnen en nog steeds een mooie wandelroute voor bewoners van het nu wel zeer nabijgelegen Groningen.

Stichting Bezoekerscentrum Klooster Yesse

De heer Bouwe Seffinga (1917– 2011), oud bewoner van Essen, heeft vanaf 1945 alle kloostermaterialen die hij in zijn tuin vond bewaard. In de 80er jaren van de vorige eeuw heeft hij enkele jaren rondleidingen gegeven over het kloosterterrein met uitleg over de geschiedenis van Yesse.

Eind jaren negentig droeg hij dit initiatief over aan zijn buurvrouw, Annemiek Bos. Toen hijzelf uit Essen verhuisde, schonk hij haar tevens zijn verzameling op eigen erf gevonden materialen.

Uiteindelijk heeft dit er toe geleid dat als burgerinitiatief het Bezoekerscentrum Klooster Yesse is gebouwd en ingericht, geopend in september 2006 door Henny Groenendijk.

In 2010 is voor het beheer van de kloostermaterialen een stichting in het leven geroepen.

Het centrum beoogt de geschiedenis van het klooster levend te houden, zo veel mogelijk gegevens te verzamelen en deze door nader onderzoek

uit te breiden. Het wil deze resultaten uitdragen en aandacht geven aan de cultuur-historische waarde van het gebied. De vondsten van de heer Seffinga worden beheerd door deze Stichting.

Hiernaast wordt medewerking verleend aan projecten van anderen, wanneer de doelstelling ervan aansluit bij die van het Bezoekerscentrum.

Bezoekerscentrum
klooster Yesse.

Literatuurlijst

- Bakker, F.J., De stichting en vroegste geschiedenis van de Drentse abdij (1228-1260). in Nieuwe Drentse Volksalmanak (2001)
- Bakker, M.M. de, De Abdij Mariënkamp te Assen in Nieuwe Drentse Volksalmanak (Assen '59)
- Bärenfänger, R., Aus der Geschichte der Wüstung 'Kloster Barthe', Landkreis Leer, Ostfriesland. Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen in den Jahren 1988 bis 1992. Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet 24, 9-252. (Oldenburg 1997).
- Bärenfänger, R. & M. Brüggler (red.), Ihlow. Archäologische, historische und naturwissenschaftliche Forschungen zu einem ehemaligen Zisterzienserkloster in Ostfriesland. (Rahden/Westfalen 2013).
- Boekholt, P.Th.F.M. e.a. (red), Rondom de Reductie; Vierhonderd jaar provincie Groningen 1594-1994, (Groninger Historische Reeks 10, Assen 1994)
- Boer, Prof. Dr. Dick E.H., Emo's reis
- Boer, D.E.H. de; Nip, R.I.A.; Schaik, R.W.M. de, (redactie); Het Noorden in het midden, Opstellen over de geschiedenis van de Noord-Nederlandse gewesten in Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, Groninger historische Reeks 17, 1998.
- Bos, A.M.E.; Het Klooster Yesse in Essen (Harener Miniatuurtes 1, Har. Hist. Commissie '02).
- Broek, Jan van den, (Inleiding, tekst, vertaling en toelichting); Het geheime dagboek van de Groninger stadssecretaris Johan Julsing 1589-1594 (Groninger bronnenreeks 2, Van Gorcum 2006)
- Bulder, E.A.M.; Haren tussen Hunze en Aa; geschiedenis van de Harener waterstaat, (Harener Historische Reeks 4, Haren 1987)
- Coster, H.P.; Het Sickinghe- of Esserhuis in de Heerestraat in Groningsche Volksalmanak ('38).
- Dijk, R. van en Vonk, M. (red.), Moderne devoten in monnikspij. Klooster en Colligatie van Sibculo 1406-1580 (Titus Brandsma Instituut - Nijmegen, 2007)
- Dijkstra, C.; "Het vrouwenklooster Essen" in Groningse Volksalmanak, historisch jaarboek voor Groningen (1976-1977)
- Feith, Mr. J.A.; De rijkdom der kloosters van Stad en Lande, in Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1902
- Flikkema, B., Yesse, een vrouwenklooster in Essen, bij Haren (Scriptie, 2010)
- Flikkema, B., Tot een'ge arbeid ongeschikt? De bewoners van het Cisterciënzer vrouwenklooster Yesse, Esser miniatuurte 1 (Uitgave eigen beheer 2011)
- Flikkema, B.; De eerste jaren van Yesse, over de stichting, filiatie en naamgeving van het Cisterciënzer vrouwenklooster in Essen, Esser Miniatuurte 2 (Uitgave eigen beheer, 2011)
- Flikkema, B., Bezocht abt Emo klooster Yesse? Lag Yesse op Emo's route? Wat betekende de Hondsrug voor Emo en voor het klooster Yesse? Esser miniatuurte 3 (Uitg. eigen beheer, 2012)
- Formsma, W.J. (red.), Historie van Groningen Stad en Land (Groningen 1976)
- Groenendijk, H. & Bärenfänger R., Gelaagd landschap. Veenkolonisten en kleiboeren in het Dollardgebied. Archeologie in Groningen 5 (Bedum 2008)
- Groenendijk H.A. & Woldring H., Yesse's voorganger: oud akkerland onder kloosterterrein in Essen (Haren, Gr.) in Paleo-Aktueel 23 (Groningen 2012)
- www.Groninganus.nl, website van Harry Perton (veldnamen)
- Groot A.J. de, en Groot, Traudi de, "Enige aantekeningen over de geschiedenis van de

- proefboerderij Instituut voor Bodemvruchtbaarheid en het omliggende gebied” (onuitgegeven, 1983)
- Heinsbroek, P.G. Haren, met Essen bij Haren, Vlaardingen (eig. uitgave, 2012) grafplaat uit Essen. Groninger Archieven, nummer 27680
 - Hermans, Jos M.M., ‘Cisterciënzer handschriften uit Groningen, waaronder een handschrift uit het Zuid-Groningse klooster Essen/Jesse (1474)’ in “Het Noorden in het midden; opstellen over de geschiedenis van de Noord-Nederlandse gewesten in Middeleeuwen en Nieuwe Tijd”, D.E.H. de Boer e.a. (red) (Groninger Historische Reeks 17, Assen, 1998)
 - Hoof, drs. B.I. van, Plangebied klooster Yesse te Essen, Gemeente Haren, Archeologisch vooronderzoek: een proefsleuvenonderzoek (RAAP – rapport 2475, Weesp 2012).
 - Iterson, R.A. van, De Schotse erfenis van Groningen (Scots Heritage, 2004)
 - Knefelkamp, Ulrich, Zisterciënzer: Norm, Kultur, Reform – 900 Jahre Zisterciënzer (2001 ISBN 354064816)
 - Kuiken, K., Van ‘Niemandland tot Meerschap’, Duizend jaar waterstaat in Haren bewesten de Hondsrug in Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis 19 (2010),
 - Laan, K. Ter, “Caesarius van Heisterbach”, in Groninger Overleveringen II (Groningen 1930)
 - Leroux-Dhuys, J.-Fr., Cisterciënzer abdijen; geschiedenis en architectuur (Keulen 1999)
 - Ligtenberg, R., Romaansche grafzerken in Bulletin K.N.O.B., 2de serie, 8e jaargang (1915)
 - Loer, J. & H.J. Kooi, Kloosterland - Land der Klöster. (Assen 2008)
 - Meertensinstituut, zie hiervoor <http://www.meertens.knaw.nl/bedevaart>
 - Moolenbroek, J. van, Mirakels historisch. De exempels van Caesarius van Heisterbach over Nederland en de Nederlanders. (Hilversum 1999).
 - Moolenbroek, J. van, Mol, J.A., m.m.v. Loer, J., De abtenkroniek van Aduard, studies, editie en vertaling, (Hilversum, uitgeverij Verloren, Leeuwarden, Fryske Akademy, 2010)
 - Martin, H., Vroeg - middeleeuwse sarcophagen in Friesland en elders in Nederland. (Laverman, Drachten 1957)
 - Norris, Kathleen, De kloostergang (Ten Have 1996)
 - Praamstra, H. & J.W. Boersma. Die archäologischen Untersuchungen der Zisterzienserabteien Clarus Campus (Klaarkamp) bei Rinsumageest (Fr.) und St. Bernardus in Aduard (Gr.) in Palaeohistoria XIX (Haarlem 1977).
 - Penning, Ynskje, Emo's labyrinth (Penningboek Haren, 2010)
 - Poivre, Pierre Le; Recueil de plans de villes et de châteaux, de fortifications et de batailles, de cartes topographiques et géographiques, se rapportant aux règnes de Charles-Quint, de Philippe II et d'Albert et Isabelle, 1585-1622 (Document cartographique, no 13, Koninklijke Bibliotheek van België)
 - Postma, Dr. O., De Friesche Kleihoeve, 1934 (Leeuwarden 1934)
 - Prins, A.H.J., Groningen, middeleeuwse Hanzestad vanaf de waterkant, Egbert Forsten, Groningen '94
 - Reitsma, Prof. Dr. J.; “De abdij Essen” in Groningsche Volksalmanak voor 1890
 - Reitsma, Prof. Dr. J.; “Legenden en mirakels uit de kloosters der Friesche Ommelanden” in Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1903
 - Siemens, B. W., Historische atlas van Groningen, 1962
 - Schroor, M, Atlas der Provincielanden van Groningen 1722-1736 (kaarten 8, 9, 10, 11 van H. Teysinga)
 - Schwarz, W., Die früh- und hochmittelalterliche Ansiedlung am Dachsberg, in R. Bärenfänger & M. Brüggler (red.), Ihlow. Archäologische, historische und naturwissenschaftliche Forschungen zu einem ehemaligen Zisterzienserkloster in Ostfriesland. (Rahden/Westfalen 2013)
 - Spek, T., Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie. (Assen 2004)
 - Thiemann, B.; Die Ausgrabungen im Bereich der Klausur 2006-2008, in R. Bärenfänger & M. Brüggler (red.): Ihlow. Archäologische, historische und naturwissenschaftliche Forschungen zu einem ehemaligen Zisterzienserkloster in Ostfriesland (Rahden/Westf. 2013)
 - Timmer, Drs. A.C., Buitenhuizen in Haren (Har. Hist. Reeks no 10, Harener Historische commissie 1995)
 - Tromp, C. (red), Groninger kloosters (Groninger Historische Reeks 5, Assen 1989)
 - De Kroniek van Sicke Benninghe (bewerking Werff, Dr. E.O. van der en Hombergh, Dr. F.A.H. van den, 2013)

Verklarende woordenlijst

Abdij	klooster voor mannen of vrouwen met een abt respectievelijk abdis aan het hoofd, ook de gebouwen van een abdij
Abt / abdis	overste van een abdij voor mannen of vrouwen
Archaïsch	behorend tot of betrekking hebbend op een zeer oud tijdperk
Ascese	systematische onthouding van (zin)genot op religieuze gronden, al dan niet gepaard gaande met zelfkastijding, ook wel onthouding en tucht in ruimere zin
Autarkie	zelfvoorzienend
Cisterne	Latijn voor ‘bron’, het woord dat gerelateerd werd aan Citeaux en de basis vormt voor de naam van de Cisterciënzer orde
Clausuur	afgesloten gedeelte van een klooster dat voor buitenstaanders niet toegankelijk is
Colligatie	het verbinden van verschillende elementen om tot een synthese te komen, in dit geval: een organisatie van gelijkwaardige kloosters
Conventueel	kloosterlingen (convent = klooster)
Gemene conventualen	‘gewone’ kloosterlingen
Corpusland(en)	grondgebied rond het klooster(terrein)
Dioceses	bisschoppelijk gebied
Dubbellooster	kloostercomplex waartoe zowel een mannenklooster of- afdeling als een vrouwenklooster behoorden
Filiatie	afstammingsverwantschap in rechte lijn
gemene gang	voor algemeen gebruik bestemde (door)gang
Generaal kapittel	het hoogste overlegorgaan uit de (Cisterciënzer) orde
Heremiet	iemand die in de woestijn woont, kluizenaar, iemand die zeer teruggetrokken leeft
Kapel	(onder meer) kleine, niet-parochiale kerk, zoals een kloosterkerk
Kellenaar	de ‘econoom’ van een abdij
Kroniek	chronologisch verslag van belangrijke gebeurtenissen, zonder dat daar een onderlinge samenhang in voorkomt, ook het boek waarin deze beschreven staan
Latrine	toiletgelegenheid, m.n. buitenshuis
Monastiek	het klooster(leven) betreffend
Nonnengalerij	een galerij achter in de kloosterkerk, waar de zusters zaten om zo het contact met de leken te vermijden Het is een alternatief voor een tussenschot in de kerk dat in Nederland en Duitsland werd toegepast.
Novice	benaming van leerlingen die voornemens zijn in te treden in een klooster
Prior, priores, priorin	hoofd van een mannen- resp. vrouwenklooster, kloosteroverste
Priorij	klooster onder bestuur van een prior of priores
Profaan	werelds, niet-kerkelijk, ongewijd
Spolia	buit, roof van de vijand afgenomen (enkelvoud spolium)
Visitor	abt die andere kloosters bezoekt om hun levenswijze te toetsen aan de Regel van Benedictus
Zijltocht	uitwateringstocht (sloot)

Colofon en bronvermeldingen

© HARENER HISTORISCHE COMMISSIE 2014

Uitgeverij Boomker Haren bv / Uitgeverij Knoop Haren bv

ISBN

NUR-code 693 regionale stadsgeschiedenis

Ik ben grote dank verschuldigd aan Prof. Dr. H. G. Groenendijk, Provinciaal archeoloog van Groningen, voor zijn aangeleverde tekst en foto's en aan de heer Bouwe Seffinga († 2011), oud-inwoner van Essen, die mij zijn gedachtengoed en materialen met betrekking tot het klooster te Essen heeft overgedragen.

Prepress: Uitgeverij Knoop Haren bv

Druk: Zalsman Groningen bv

Met dank aan Koos Staal bno voor grafisch advies

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd, en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

.....

Harener Historische Commissie

De Harener Historische Commissie beoogt met de Harener Historische Reeks, de Harener Miniatuurtjes en een bijzondere uitgave in de vorm van een Harener Historische Kaart diverse facetten uit de geschiedenis van de gemeente Haren nader te belichten.

De commissie bestaat uit

Mw. Drs. G.J.J. Poell - voorzitter,
Mr. E.M. van Koldam - secretaris,
H.J.C. Bekenkamp, P.J.J. Oldenburg,
Mw. G. Pietersen, Drs. G.H.A. Prince,
Dr. F. Westra en Dr. E.Ch.L. van der Vliet.

Eerder verschenen uitgaven in de Harener Historische Reeks zijn:

Bunscoeke, Drs. D.M., *Molens tussen Stad en d'Olde Lantschap*, HHR 1, 1984

Bunscoeke, E.J. en Drs. D.M. Bunscoeke, *Van Rails en rangeren, Schetsen uit de Harener spoorweghistorie*, HHR 2, 1985

Nip, Drs. R.I.A., *Politie vroeger en nu in Haren*, HHR 3, 1987

Bulder, E.A.M., *Haren tussen Hunze en Aa. Geschiedenis van de Harener Waterstaat*, HHR 4, 1987

Luning, H.M., *Haren in de 80-jarige oorlog. Van katholiek tot protestant*, HHR 5, 1988

Slageren, A.H. van, *Het Paterswoldsemeer. Ontstaan en ontwikkeling*, HHR 6, 1989

Ketelaar, Dr. F.C.J., *Driften, stegen, lanen. Straatnamen in Haren (met aanv.)*, HHR 7, 1990, 2005

Polman, H., *Naar school in Haren*, HHR 8, 1992

Bekenkamp, H.J.C., *Bezetting en bevrijding van Haren 1940-1945*, HHR 9, 1995

Timmer, Drs. A.C., *Buitenhuizen in Haren. Wonen op stand*, HHR 10, 1995

Loenen, Drs. H.W.W. van, *Van Nicolaas tot Nederlands Hervormd. Acht eeuwen Harener dorpskerk*, HHR 11, 1996

Havik, Ir. P.W., *Bouwkunst in Haren.*

Rijksmonumenten in de Gemeente Haren, HHR 12, 1999

Volckmann, Drs. C.A.E., *Gezondheidszorg in Haren*, HHR 13, 2000

Goslinga, Drs. M., *Bedrijvigheid in Haren.*

Van omstreeks 1800 tot 2000, HHR 14, 2008

Legemaat, Wil, *Van kwaad tot onvoorstelbaar erger. Verhalen achter de namen op de gedenksteen in Haren*, HHR 15, 2010

Koldam, Mr. Eppo van, *Julianapark. Het begin van Tuinstad Haren*, HHR 16, 2010

Schilder-Hutten, MA, G, *De geschiedenis van Appélbergen. Hoe een landschap zijn verleden weerspiegelt*, HHR 17, 2011

Koldam, Mr. Eppo van, *200 Jaar*

Gemeentebestuur Haren, HHR 18, 2011

Koldam, Mr. Eppo van, *Brand Meester! De geschiedenis van de brandweer Haren*, HHR 19, 2013

Harener Miniatuurtjes:

Bos, A.M.E., *Het Klooster Yesse in Essen*, 2002

Koops, W.R.H. en A. van Linge, *Het Be Quick-stadion en zijn architect Evert van Linge*, 2005

Bekenkamp, H.J.C., *Toelichting op de Harener Historische Kaart*, 2008

Bijzondere uitgave:

Harener Historische Kaart, 2008